

Parkplan Rolduc

DOOR MIKE KOCKELKOREN*

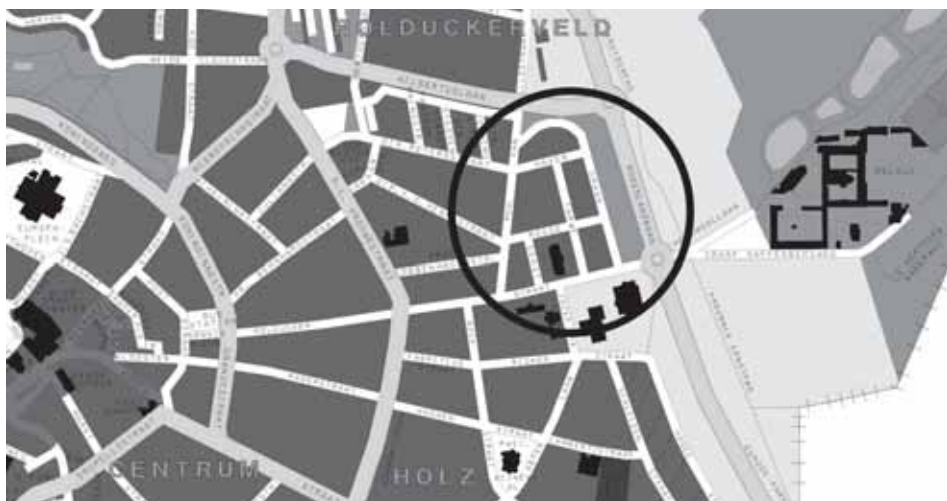
Wie tegenwoordig in het Rolduckerveld in Kerkrade rondloopt, kan waarschijnlijk maar moeilijk geloven dat hier eeuwenlang een landbouwgebied geweest is en misschien nóg moeilijker dat hier in de laatste tientallen jaren van de vorige eeuw een groot scholencomplex heeft gestaan. Aan de school herinnert nog een kunstwerkje en aan het oudere verleden worden we alleen herinnerd door de straatnamen.

Het Rolduckerveld in Kerkrade is de laatste 50 jaar ingrijpend veranderd: eerst was het de gedroomde locatie om de naoorlogse bevolkingsexplosie te huisvesten, daarna leek het de ideale plek om het voortgezet onderwijs te centraliseren en op het eind van de vorige eeuw – toen met de mijnsluiting ook een eind kwam aan een periode van economische voorspoed en bevolkingsgroei – werd besloten om te investeren in kwalitatief hoogwaardige woningbouw.

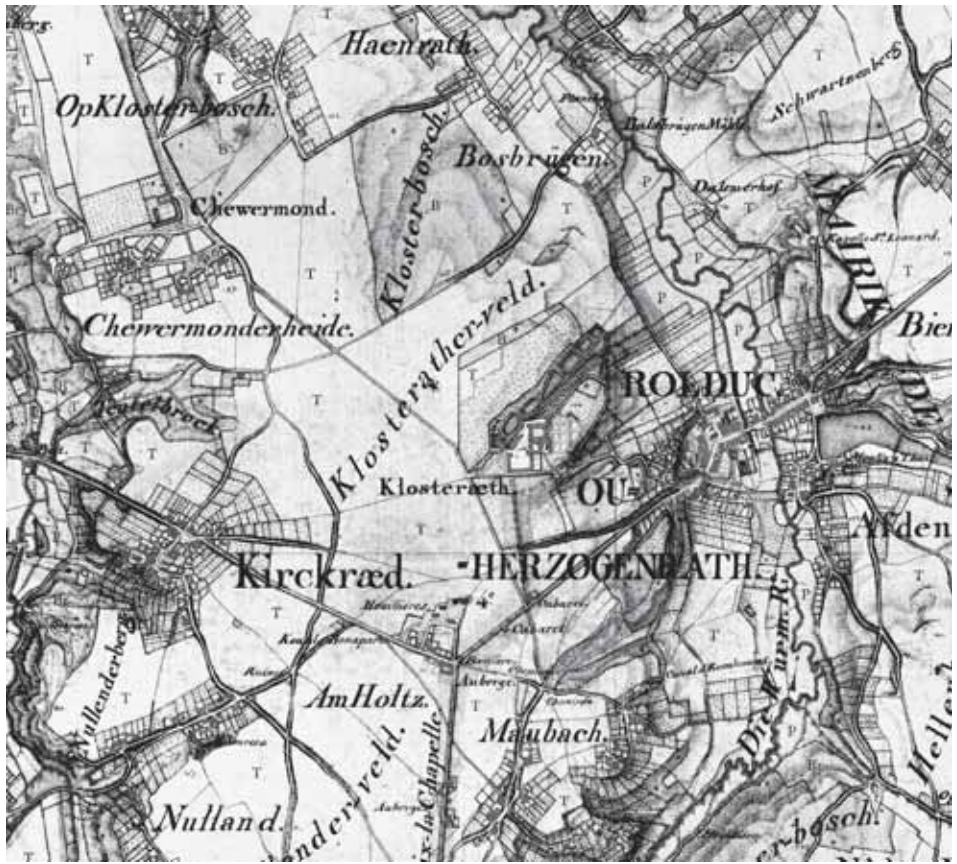
De naam Rolduc

De officiële naam van het bestemmingsplan ['Parkplan Rolduc'] geeft al aan dat de woningen in de nabijheid van de abdij Rolduc zijn gebouwd. Oorspronkelijk heette het kloostercomplex Kloosterrade, een naam die ergens in de twaalfde eeuw aan de

abdij was toegekend om deze plek te onderscheiden van het nabijgelegen 's Hertogenrade en Kerkrade. Het laatste deel van die namen – rade – is een indicatie voor het feit dat hier vroeger bosrijk gebied lag, dat eerst moest worden geroidd voordat het geschikt was als akker- of bouwland. De naam Kerkrade verwijst dus naar een geroidd stukje land waar een kerk op

Uitsnede uit kaart gemeente Kerkrade. Het Parkplan Rolduc is omcirkeld. *illustratie: gemeentearchief Kerkrade*

Onder opdracht van Napoleon werden de bezette gebieden topografisch in kaart gebracht. In het Rijnland gebeurde dat tussen 1801 en 1814 door overste Jean Joseph Tranchot. Deze heeft ook 's Hertogenrade en omgeving voor het eerst op een verantwoorde manier op de kaart gezet. Bij Tranchot wordt de abdij nog steeds correct Kloosteraeth [Kloosterrade] genoemd en wordt bij 's Hertogenrade zowel de Duitse als de Franse benaming gegeven. *illustratie: gemeentearchief Kerkrade*

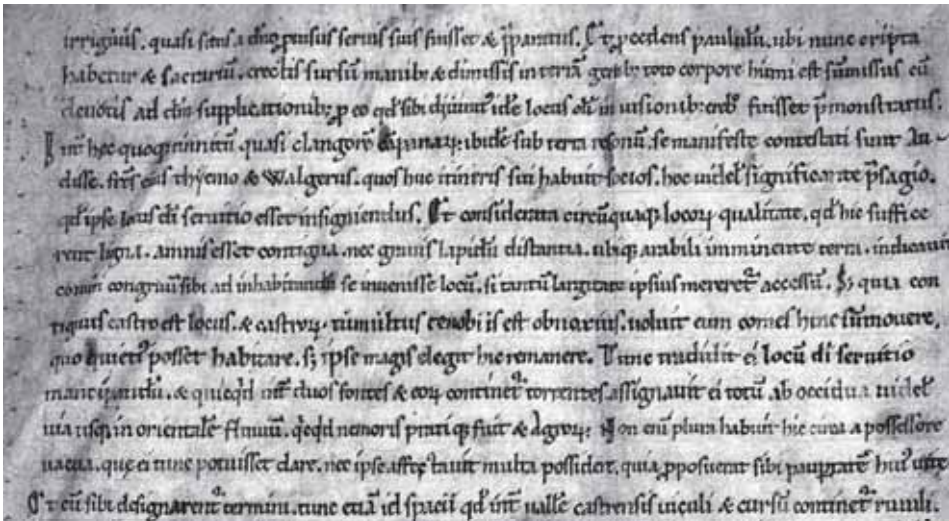
gebouwd was en de naam 's Hertogenrade geeft aan dat dit gelijknamig stadje [met stadsrechten, een burcht en een eigen munt] in de middeleeuwen eigendom was van een hertog [de hertog van Limburg]. In de praktijk is een plaatsnaam die eindigt op 'rade' altijd een aanwijzing dat we hier te maken hebben met een oude plaatsnaam, die meestal ergens rond 1000-1100 is ontstaan. In die periode nam in grote delen van Europa de bevolking snel toe en moesten daardoor vaak ook nieuwe gebieden worden ontsloten voor bebouwing en agrarische productie. De naam 'Rolduc' kwam eigenlijk pas rond 1800 in zwang. In

die tijd was Frankrijk heer en meester in dit gebied en was Frans ook de voertaal van de notabelen. De Fransen vertaalden de plaatsnaam 's Hertogenrade letterlijk in Rode-le-duc en deze naam werd al snel verbasterd tot Rolduc. Kloosterrade werd toen officieel 'l'abbaye de Rolduc' [de abdij van 's Hertogenrade] genoemd, maar daarna zou het niet lang meer duren voordat 's Hertogenrade z'n huidige naam Herzogenrath kreeg en de abdij zou blijven voortleven als Rolduc. Strikt genomen is de naam Rolduc voor het huidige kloostercomplex – historisch gezien – dus eigenlijk niet correct!

De Annales Rodenses

Over de oudste geschiedenis van het gebied is weinig bekend. Het blijft bijvoorbeeld gissen naar de ware motieven waarom de geestelijke Ailbertus van Antoing uit Henegouwen afreisde en in 1104 ergens tussen 's Hertogenrade en Kerkrade neerstreek om een religieuze leefgemeenschap te stichten. In de Annales Rodenses [de oudste kronieken van Kloosterade, geschreven in de tweede helft van de twaalfde eeuw en daarmee een van de oudste verhalende geschriften in héél Nederland] staat alleen, dat de plek door God in een droom aan Ailbertus was geopenbaard. Meer voor de hand liggend is echter de veronderstelling, dat Ailbertus voor de huidige plek van Rolduc koos uit rationele en praktische overwegingen. Veel van zijn familieleden hadden zich in het recentere verleden namelijk al in het land tussen Maas en Rijn geves-

tigd. Naar alle waarschijnlijkheid was Ailbertus verwant aan de hier wonende Vlaamse edellieden Gerard en Rutger, die in het begin van de elfde eeuw partij hadden gekozen voor de Duitse keizer tijdens de machtsstrijd tussen Vlaanderen en het Duitse Rijk. De beide broers waren gedwongen geweest hun geboortegrond te ontvluchten en hadden zich inmiddels in de beschermende nabijheid van de Duitse keizer gevestigd: Gerard als 'stamvader' van het graafschap Gelre in Wassenberg en Rutger als graaf van en in Kleef. De omgeving van Herzogenrath/Kerkrade leek ideaal voor de doeleinden van Ailbertus: hier was voldoende stromend water, ploegbaar land, bouwhout en steen voorhanden om een klooster te stichten en een watermolentje [bij Baalsbruggen] te bouwen. Bovendien was er ook de nabijheid van de burch van 's Hertogenrade, van waaruit graaf Adelbert van Saffenberg bescherming en veiligheid bood.

In verschillende passages van de Annales Rodenses wordt melding gemaakt van de droom van Ailbertus om een klooster te stichten op de huidige plaats van Rolduc. Het bovenstaand fragment is wellicht het meest sprekende. In het Latijn staat hier te lezen: 'Toen hij nog in Vlaanderen verbleef, had hij het zeer vaak in zijn dromen gezien [...] Hij ging enige stappen naar voren tot de plaats waar nu de crypte en het priesterkoor zijn, hief zijn handen omhoog, zonk op zijn knieën en strekte zich met zijn hele lichaam op de grond uit, waarbij hij God vroom dankte omdat deze plek hem vroeger herhaaldelijk van Godswege in zijn dromen was getoond. Op hetzelfde moment klonk daar ook een onderaards gerinkel, als het geluid van klokjes [...]'

foto uit: Augustus/Jamar, *Annales Rodenses*. Maastricht, 1995.

Het kadasterboek 1771

Duidelijk is echter, dat het gebied van het Rolduckerveld tot ver in de achttiende eeuw braak lag of als landbouwgrond in gebruik was. Een indicatie hiervan vinden we ook terug in het oudste originele archiefstuk dat in eigendom is van de gemeente Kerkrade: het zogenaamde 'kadasterboek' uit 1771. De naam 'kadasterboek' is eigenlijk fout gekozen, omdat pas door de Franse bezetter in 1811 begonnen werd met het kadastraal opmeten van heel Nederland en omdat het nog tot 1843 zou duren voordat de kadastrale eigendomsverhoudingen in héél Limburg helemaal in kaart waren gebracht. Ook om een andere reden is de naam 'kadasterboek' eigenlijk niet terecht: de opdracht voor het maken van het 'kadasterboek' uit 1771 was door de toenmalige rijksoverheid verleend om op een eerlijker wijze belastingen te kunnen omslaan [m.n. voor de aanslag in de grondbelasting], terwijl het kadaster tegenwoordig toch vooral bedoeld is om rechtszekerheid te bieden aan de bezitters van onroerend goed. Daarnaast is er nóg een reden waarom het 'kadasterboek' uit 1771 helaas niet vergeleken kan worden met het huidige kadaster: tegenwoordig bestaat het kadaster uit registers – met daarin beschreven de eigendomsverhoudingen in een bepaald gebied – met bijbehorend kaartmateriaal. Het oude 'kadasterboek' gaat jammer genoeg niet vergezeld van kaarten, we moeten het doen met een primitieve aanduiding van de ligging [er wordt alleen verwezen naar de namen van de burens] en de omvang van de percelen. Het is daardoor ook niet écht makkelijk om inzicht te krijgen in de exacte eigendomsverhoudingen. Bij de beschrijving van de omvang van het grondbezit ging men bovendien uit van plaatselijke maten, die sterk konden verschillen van de meet-eenheden die elders in het land werden gebruikt, ook als ze precies dezelfde naam hadden: normalisatie en standaardisatie waren nog ver te zoeken! In Kerkrade was een *dagwand* [een stuk land dat in één hele dag geploegd kon worden

met één span ossen] circa 0.60 hectare groot en een *morgen* was dus de helft hiervan. In gebieden met een andere bodemgesteldheid kon dezelfde term 'morgen' of 'dagwand' dus verwijzen naar een stuk grond dat groter of kleiner in afmeting was dan in Kerkrade.

Wat uit het 'kadasterboek' 1771 in ieder geval wél duidelijk wordt, is het feit dat de abdij Kloosterrade verreweg de grootste grondbezitter was op Kerkraads grondgebied. Zelfs de heren van het kasteel Erenstein [toch nog altijd goed voor zo'n 70 hectare grond] waren kleine jongens vergeleken met de abdij, die omgerekend 190 hectare grond z'n eigendom kon noemen. De abdij Kloosterrade was namelijk niet alleen eigenaar van de grond waarop deze gevestigd was, maar bezat ook een groot deel van de landerijen er omheen en was daarnaast ook nog eens de trotse bezitter van een aantal boerenbedrijven die in pacht waren gegeven [de 'eigen' pachthof op het kloostercomplex – die een groot deel van het Rolduckerveld bewerkte – en de hoeven Crombach, Speckholz, Kloosteranstel, Heerenanstel, Oud en Nieuw Streiffelt in Merksteijn en de Baalsbruggermolen in Haanrade]. Wat ooit héél klein begonnen was als een houten kapelletje op een stukje grond in de buurt van de burcht van 's Hertogenrade, was op het eind van de achttiende eeuw uitgegroeid tot een religieus, wetenschappelijk, bestuurlijk en economisch centrum van belang. De abdij had een dikke vinger in de pap bij de ontwikkeling van de regionale steenkolenmijnbouw, was een politieke factor van betekenis in het bestuur van de Landen van Overmaze en had voldoende landbouw- en veeteeltgebieden om ruimschoots in de eigen behoeftes te voorzien.

Het kapelletje van de familie Deutz

De macht van de abdij leek echter gebroken toen als gevolg van de Franse Revolutie ook in onze regio rond 1800 allerlei nieuwe ideeën over de scheiding tussen Kerk en Staat en de

Het is zeker niet de beste foto, maar op bovenstaande illustratie is de oorspronkelijke ligging van het Maria-kapelletje aan het Berenbos nog goed te zien. Wat ooit een groot, open landbouwgebied was, is op de foto inmiddels al deels door de Domaniale mijn in bezit genomen. Het kapelletje staat er al wat verloren bij en de steenberg op de achtergrond groeit voorspoedig [coll. Gemeentearchief Kerkrade]. Inmiddels is het landschap al weer helemaal veranderd: alleen de Duitse steenberg op de achtergrond bestaat nog steeds. Na de mijnsluiting volgde in de oude mijnstreek de actie 'van zwart naar groen' waarbij veel mijnterreinen werden omgetoverd in recreatief groen gebied. Ook het Berenbos is daarbij onherkenbaar veranderd. *foto: Gemeentearchief Kerkrade, beeldbank 00091.*

onteigening van bezittingen van religieuze instellingen door de Franse overheid met harde hand werden opgelegd. Tijdens dat proces stond het voortbestaan van de abdij lange tijd ter discussie. In 1795 werden haar steenkoolmijnen genationaliseerd [overgenomen door de Rijksdienst der Domeinen, vandaar de naam 'Domaniale mijn'] en in 1797 werd het klooster zelfs opgeheven. Het zou tot 1831 duren – toen hier het klein-seminarie van het bisdom Luik werd gevestigd – voor er een 'nieuwe' bestemming aan het gebouwencomplex werd toegekend. Overigens niet aan het héle gebouwencomplex: de pasgebouwde hoeve Kloosterrade [gebouwd in de jaren tussen 1792 en 1794] zou al in 1834 vanwege financiële problemen verkocht moeten worden aan de pachter, Jan Jozef Deutz. Dit was een godsvruchtig mens. Hij liet in het Rolduckerveld, midden in wat toen landbouwgebied was, op een viersprong van veldwegen ongeveer ter

hoogte van de splitsing Hertogenlaan-Berenbosweg in 1846 een Maria-kapelletje bouwen, onder andere met afbraakmateriaal van de oude Lambertuskerk uit Kerkrade-centrum. Aan beide kanten van het kapelletje werd een kastanjeboom geplant, die tot op zekere hoogte schaduw en beschutting bood. Het kapelletje zou meer als honderd jaar een belangrijk oriëntatiepunt en plek van bezinning blijven voor mensen uit de verre omtrek. Jaarlijks diende het als rustaltaar voor de grote bronkprocessie op weg naar Rolduc. Oorspronkelijk stond het in de volksmond bekend als 't Kloëëster-kapselsje, maar ná 1920 [toen de Domaniale mijn aan de Berenbosweg een hulpschacht bouwde en hier een alsmaar groeiende berg aan mijnsteen deponeerde] kwam de naam kapselsje Berebeusj steeds meer in zwang. In de jaren vijftig van de vorige eeuw werd het kapelletje echter steeds meer als een obstakel ervaren door de plaat-

selijke overheid. Kerkrade groeide – met dank aan de mijnbouwindustrie – als kool en de behoefte aan woningen was véél groter dan het aanbod. Het Rolduckerveld leek in het kader van de wederopbouwplannen van na de Tweede Wereldoorlog een ideale plek om nieuwe woningen – vooral hoogbouw – te realiseren. In 1956 bereikte de gemeente Kerkrade overeenstemming met de familie Deutz: de landbouwgronden die ruim ’n eeuw lang door de familie waren bewerkt, werden door de gemeente Kerkrade overgenomen in ruil voor percelen grond in Noorbeek en Slenaken. Het kapelletje kwam in eigendom van de gemeente en eind 1961 werd tot twee keer toe een poging gedaan om het kapelletje met behulp van een dieplader en een kraan te verplaatsen naar een nieuwe plek ongeveer ter hoogte van de kruising Mgr. van Gilsstraat - Dir. Evertsstraat. De eerste poging mislukte omdat een kabel van de kraan onder het gewicht van het kapelletje brak [waarbij het kapelletje terugviel op de aarde]. De tweede poging werd het kapelletje fataal: na de eerste keer was het bouwsel al beschadigd, maar toen het voor de tweede keer werd opgetakeld bleken de wortels van de bomen vergroeid te zijn met de fundamenteën van het kapelletje: het kapelletje zakte nu als een kaartenhuis ineen en raakte onherstelbaar vernield.

In de belevingswereld van veel Kerkradenaren is het kapelletje echter nooit helemaal verdwenen en in 2002 – ruim veertig jaar na de mislukte verhuispoging – werd op initiatief van het St. Catharinagilde Kerkrade – Holz aan de hand van oud fotomateriaal een reconstructie van het veldkapelletje op een nieuwe locatie op gemeentegrond aan het Kannunnik Kruyderpad, dichtbij Rolduc gerealiseerd. Dat de herinnering aan het kapelletje na al die jaren nog springlevend was, bleek wel uit het feit dat het Catharinagilde kon rekenen op de belangeloze medewerking van bedrijfsleven, particulieren en gemeentebestuur en op financiële ondersteuning door ruim 125 sponsors van het project. Ook het

nieuwe kapelletje is weer een oord van bezinning en ontmoeting voor mensen in het Rolduckerveld!

Het Antonius Doctor College

Tussen 1910 en 1940 werd vier keer tevergeefs een poging ondernomen om in Kerkrade een zogenaamde Hogere Burger School op te richten [vergelijkbaar met het huidige Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs]. Alleen Rolduc had zo’n HBS, maar die was strikt gereserveerd voor internen [kostschool]. Toen de bisschop van Roermond in 1945 besloot dat Rolduc in het vervolg verder zou moeten met alleen een klein-seminarie en dat de HBS zou worden overgeplaatst naar Weert, betekende dit eigenlijk dat Kerkrade [toen toch al een gemeente met ruim 40.000 inwoners] zonder middelbaar onderwijs dreigde te komen. Al snel werden er door de plaatselijke notabelen en autoriteiten initiatieven genomen om de Onderwijsstichting Sint Bernardus in Heerlen te bewegen in Kerkrade een filiaal te openen. Het gemeentebestuur had daarvoor ook al de huisvesting beschikbaar: een voormalig schoolgebouw voor lager onderwijs aan de Meester Absilstraat dat in de Tweede Wereldoorlog gebruikt was voor de huisvesting van de distributiedienst. Op 4 september 1946 vond de officiële opening van de Kerkradse HBS plaats. Het gebouw had echter veel onderhoud nodig en was bovendien al snel veel te klein. Het plaatsen van noodgebouwen bleek niet echt een afdoende oplossing. Al in 1954 werden er ideeën ontwikkeld om een nieuwe school te bouwen ergens in het Erensteinerveld, maar om planologische redenen en uit angst voor mijnverzakkingen bleef het vooralsnog bij plannenmakerij. Aan het eind van de jaren vijftig werden de initiatieven voor de ontwikkeling van het Rolduckerveld echter steeds concreter. Er kwam een uitbreidingsplan dat uitging van de bouw van vele honderden woningen voor de naoorlogs groeiende bevolking, waarvan velen direct of indirect hun brood ver-

Het Antonius Doctor College aan de Mgr. Van Gilsstraat op een regenachtige avond, waarschijnlijk rond 1990. Uiterst rechts is de aula [laagbouw] nog goed te zien en daarnaast, meer in het midden, de officiële ingang. De leerlingen bereikten het gebouw uiteraard via een 'eigen' ingang aan de achterkant, aanvankelijk zelfs nog via een gescheiden entree voor jongens en meisjes apart. *foto: Gemeentearchief Kerkrade, beeldbank 00617.*

dienden in de bloeiende steenkolenmijnbouw.

Ook werd er gesproken over de concentratie van het Kerkraads voortgezet onderwijs in het Rolduckerveld. De middelbare meisjesschool en de nieuwe HBS zouden volgens die plannen in de directe nabijheid van het kleinseminarie Rolduc worden gebouwd [wellicht was toen bij ingewijden ook al bekend dat Rolduc overwoog de poorten van zijn gymnasium voor externe leerlingen open te stellen: dit zou in 1963 gebeuren]. In de jaren zestig werden de plannen uit de jaren vijftig inderdaad realiteit. Het Rolduckerveld werd volgebouwd en na de Paasvakantie van 1967 konden een kleine 800 leerlingen de overstap maken naar de nieuwbouw van het Antonius Doctor College [genoemd naar de heilige Antonius van Padua] aan de Mgr. Van Gilsstraat, op huisnummer 2.

Vanaf 1963 echter liepen in Kerkrade en omgeving al de geboortecijfers terug. Het leerlingenaantal groeide nog door tot rond

1970, maar daarna trad een periode van stabilisatie en uiteindelijk zelfs van daling in. In 1996 vierde de school haar gouden jubileum, waarbij ook een beeld werd onthuld dat tijdelijk een plekje mocht vinden op de hoek Rolduckerstraat - Mgr. Van Gilsstraat. In hetzelfde jaar fuseerde het Antonius Doctor College al met het katholiek gymnasium Rolduc tot 'College Rolduc', waardoor er een scholengemeenschap van mavo, havo en atheneum ontstond. Eigenlijk was het een feest met een lach en een traan: de school vierde haar gouden jubileum terwijl de onderwijsstichting Sint Bernardinus al tot afstoting van het gebouw aan de Mgr. van Gilsstraat had besloten en de eerste schetsen voor het Parkplan Rolduc aan het papier had toevertrouwd. Vlakbij – aan de Richerstraat 35 – was inmiddels al een moderner schoolgebouw neergezet: de huisvesting in twee gebouwen bleek te duur en bovendien was er sprake van overcapaciteit gelet op het aantal leerlingen dat hier de

lessen volgde. Gezamenlijk beschikten beide gebouwen over een vloeroppervlakte van circa 10.000 vierkante meter, terwijl er eigenlijk slechts behoefte was aan een complex ter grootte van $\pm 6000 \text{ m}^2$. De beslissing om het pand aan de Mgr. van Gilsstraat af te stoten en de inkomsten uit deze verkoop te gebruiken om het gebouw aan de Richerstraat verder te moderniseren en uit te breiden was al in 1995 genomen. In december 1997 keurde B&W de sloop van het al tientallen jaren beeldbepalend schoolgebouw goed. Het zou vervolgens nog tot medio september 1999 duren, voordat het Antonius Doctor College met de grond gelijk was gemaakt en met nieuwbouw van woningen in het kader van Parkplan Rolduc een begin kon worden gemaakt.

S23 en Parkplan Rolduc

Het gebied was toen tóch al behoorlijk op de schop gegaan, niet alleen door de bouw van een nieuwe school aan de Richerstraat maar o.a ook vanwege de aanleg van de omstreken sw26, meer bepaald het Kerkraadse gedeelte van de weg Brunssum-Landgraaf-Herzogenrath. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat door het Rolduckerveld een vierbaansweg zou worden aangelegd die zou resulteren in een snellere en betere aansluiting op het Duitse autowegennet en die tevens zou zorgen voor een ontlasting van de St. Pietersstraat in Chevremont [minder doorgaand verkeer]. De sw26 [in ambtelijk jargon: een *StroomWeg* of *StreekWeg* met een primaire verkeersfunctie, bedoeld voor een conflictvrije afwikkeling van gemotoriseerd verkeer] zorgde in Kerkrade voor veel beroering, onder andere omdat omwonenden geluidsoverlast vreesden, angst hadden voor de gevolgen van de trillingen die het langs dendurende verkeer ongetwijfeld zou veroorzaken en ook bang waren voor de aantasting van het woongenot en natuurschoon in de omgeving van Rolduc. Het gedeelte tussen Landgraaf en Chevremont stuitte op veel minder weerstand en kon

al in 1969 voor het verkeer worden opengesteld, maar de ouderen onder ons herinneren zich ongetwijfeld hoe jarenlang de weg ongeveer ter hoogte van de Lückerheidekliniek achter een brug plotseling ophield. Het zou uiteindelijk nog tot eind 1999 duren voordat de weg in een afgeslankte vorm – tweebaans – voor het verkeer kon worden opengesteld. De sw26 was inmiddels al vernoemd tot s23 en staat sinds maart 1998 bekend onder de officiële naam ‘Roderlandbaan’, een verwijzing naar het voormalige Land van Rode, waar zowel Kerkrade als Herzogenrath in de middeleeuwen deel van hadden uitgemaakt. De ietwat ‘germanistische’ straatnaam geeft in ieder geval wél goed het grensoverschrijdend belang van de straat aan. De Roderlandbaan zou een belangrijke bijdrage leveren aan de verdere ontsluiting van het gebied rond Rolduc en de hier geplande woningbouw.

Met de wijsheid achteraf, is het makkelijk om kritiek te hebben op de woningbouw die in de wederopbouwjaren na de Tweede Wereldoorlog heeft plaatsgevonden in het Rolduckerveld. De indruk bestaat dat er vaak meer aandacht was voor kwantiteit als voor kwaliteit. Zoals overal in Nederland werden de flats uit de grond gestampt om de groeiende woningnood het hoofd te kunnen bieden. Kerkrade groeide en bloeide na de oorlog. De mijnen en de nevenindustrie zorgden voor werkgelegenheid en economische voorspoed. Tóch nam bij de bestuurders al begin jaren zestig van de twintigste eeuw het inzicht toe dat er ooit een eind zou komen aan de ongebreidelde groei en dat de regio eigenlijk té afhankelijk was geworden van de mijnindustrie. Ooit zouden de mijnen sluiten, zouden er andere inkomstenbronnen gezocht moeten worden en zou wellicht ook de bevolkingsgroei omslaan in een daling. Dit besef heeft vanzelfsprekend ook z'n invloed gehad op de bouwplannen die er na de jaren zestig in de regio werden gerealiseerd en die we uiteraard ook nog terugvinden in de plannen voor de herinrichting en herstructurering van het Rolduckerveld [meer bepaald: het gebied omslo-

ten door de O.L. Vrouwestraat, Ailbertuslaan, Mgr. van Gilsstraat, Dir. Petersstraat en Dir. Janssenstraat] en de ontwikkeling van het nieuwe 'Parkplan Rolduc' op het eind van de twintigste eeuw.

In 1997 had de Onderwijsstichting Sint Bernardinus het grondgebied [inclusief de sportvelden] van het Antonius Doctor College al verkocht aan projectontwikkelaar Stienstra, die hier woningen in de vrije sector wilde bouwen met een hoge stedenbouwkundige en architectonische kwaliteit. De plannen van Stienstra pasten perfect binnen de kaders van het concept regionaal beleidsplan voor de woningbouw in oostelijk Zuid-Limburg en de plannen van de gemeente Kerkrade. In beide plannen werd uitgegaan van een dalend aantal inwoners in de regio en de behoefte om het woningaanbod op te waarderen. In concreto: minder goedkope woningen, meer investeren in woningen met een hoge woonkwaliteit, in de centra vooral kwalitatief hoogwaardige meergezinswoningen [zoals appartementen in de vorm van residenties] en daarbuiten vooral grondgebonden koopwoningen. De gemeente Kerkrade zag de plannen van Stienstra wel zitten en verkocht dan ook graag de nog benodigde percelen grond bij de Mgr. van Gilsstraat. In totaal waren in het Parkplan Rolduc [begrensd door de Rolduckerstraat, Mgr. van Gilsstraat, Ailbertuslaan en Roderlandbaan] 107 woningen gepland. Daarvan zijn er uiteindelijk 103 gerealiseerd. Het liefst had Stienstra ook de voormalige gymzaal van het Antonius Doctor College gekocht om te slopen en vervolgens in

het plan in te passen, maar dit gebouw was inmiddels al verkocht aan Jazz Dance & Body Movement Center Spirit en toneelvereniging Excelsior. Op 27 april 1999 waren inmiddels de straatnamen voor het gebied bekend. De straatnamencommissie van de gemeente Kerkrade wilde graag een 'thematische clustering' van straatnamen, waarbij rekening werd gehouden met het agrarisch verleden van het gebied. De geprojecteerde straten kregen dan ook de namen Gerst, Graan, Haver, Rogge en Tarwe. Het bestemmingsplan werd door de gemeenteraad op 29 september 1999 vastgesteld, Gedeputeerde Staten keurden het plan op 19 april 2000 goed, waarna met de bouw kon worden begonnen. De nieuwe wijk zou een duidelijk eigen karakter gaan dragen door de eisen die er in het beeldkwaliteitsplan en het bestemmingsplan waren neergelegd. Daarnaast was er een supervisor aangesteld die samen met de welstandscommissie de stedenbouwkundige en architectonische aspecten van de bouw zou bewaken. De nabijheid van Rolduc liet zich echter ook hier voelen: de kleurstelling van het Parkplan was geënt op die van het kloostercomplex, als zijnde de materiaalreferentie voor steenkleur, vorm en uitvoering van de stenen en het schilderwerk.

* *Drs. Mike Kockelkoren werd geboren op 25 februari 1956, doorliep de middelbare school in Kerkrade (het Antonius Doctor College uit de tekst over het Parkplan Rolduc) en studeerde van 1974-1980 geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Hij studeerde af met als hoofdvak Nieuwe geschiedenis en is sinds eind mei 1992 gemeentearchivaris van Kerkrade.*

Bronnen:

a) Archiefstukken uit het Gemeentearchief Kerkrade:

Kadasterboeken 1771, 2 delen. [geen inv.nr.]
Archief 1795-1946: inv. nrs. 3505 en 3524 [kapel Deutz] en 4081-4082 [A.D.C.]
Archief 1947-1960: inv. nrs. 836 en 908-908 [woningbouw] en 1215-1216 [A.D.C.]

Archief 1961-1981: arch. codenrs. -1.733.1 [woningbouw] en -1.851.2 [A.D.C.]

Archief 1982-2000: arch. codenrs. idem
P.S. archiefstukken uit het laatste blok zijn nog niet openbaar, archiefstukken uit het voorlaatste blok hebben nog geen definitief inv. nr. [archief wordt nog bewerkt en geschoond].

b) Literatuur:

L.J. AUGUSTUS en J.T.J. JAMAR, *Annales Rodenses kroniek van Kloosterrade, tekst en vertaling* [Maas-tricht, 1995].

L.J. AUGUSTUS, Herzogenrath of Rolduc? In: *Maas-gouw*, 101 [1982] 37-39.

L.J. AUGUSTUS, J. DRIESSEN en J. PAULISSEN [red], *De straatnamen van Kerkrade, tekst en uitleg* [Kerkrade, 1998].

S.D. DE BOER. De familie Deutz en het heilige huis-

je in het veld. In: Historische kring Kerkrade ed. *Kerkrade Onderweg*, deel 1 [Kerkrade, 1993].

J.H.M. KOCKELKOREN, L.G.N. MARCHESINI e.a., *Kadaster in perspectief; bundel opstellen aangeboden aan prof. mr. Ir. J.L.G. Henssen ter gelegenheid van zijn 65ste verjaardag* [Apeldoorn, 1991].

F. SPROKEL, *De terugkeer van het kapelletje Berenbos* [Kerkrade, 2002].

St.-Antonius-Doctorcollege 1946-1986; gedenkboek bij gelegenheid van het 40-jarig jubileum van het ADC [Kerkrade, 1986].

De Tweede Wereldoorlog

DOOR FRED CAMMAERT*

10 mei 1940

Ruim twintig jaar zouden de wapens zwijgen, maar aan rust en stabiliteit kwam Europa niet toe. Het oorlogsvuur bleef smeulen. Overal giste het en in tal van landen dreigde het democratisch bestel fijngemalen te worden tussen totalitaire wereldbeschouwingen, die elkaar op leven en dood bestreden. De economische crisis van de jaren dertig dreef de tegenstellingen verder op de spits. Europa radicaliseerde. Vooral Duitsland, waar de nationaal-socialisten in 1933 aan de macht kwamen, trok de aandacht vanwege de steeds agressievere toon die het regime aansloeg. Hitler bereidde zijn land

voor op een nieuwe oorlog en in tegenstelling tot 1914 maakte Nederland dit keer wèl deel uit van de veroveringsplannen.

Bij het ochtendgloren van vrijdag 10 mei 1940 stak een formidabele Duitse troepenmacht de grens over. De slecht uitgeruste Nederlandse militairen boden hier en daar dapper tegenstand, maar lang hielden ze het niet vol. Binnen enkele uren was hun verzet gebroken. Afgezien van de vernieling van een aantal bruggen en viaducten vielen de complete infrastructuur en alle bedrijven zo goed als onbeschadigd in Duitse handen. Ook de Limburgse mijnen. Hoewel de regering in augustus 1939 had bepaald dat de mijnen bij een vijandelijke aanval niet vernield of onklaar

10 mei 1940: Duitse soldaten vallen Heerlen binnen, onder meer met paard en wagen, zoals hier op het Emmaplein.
foto: Rijkheyt.

Duiven

citaat uit: Steenkool, jaargang 1, deel 2, januari 1946, pagina 56

Zondag 2 augustus 1914 begon de mobilisatie voor de in Limburg woonachtige Duitsers. 'De Christelijke Een van de Duitse maatregelen die menig mijnwerker door de ziel sneed, was het verbod op het houden van duiven.

'Direct na de inval der Duitsers volgde het verbod van uitvliegen en sindsdien zaten onze gevleugelde vrienden achter de tralies. In 1942 kreeg de reisduivensport de genadeslag toen het barbaarse bevel werd afgegeven alle duiven af te slachten en de poten met ringen in te leveren. Alleen een duivenliefhebber zal kunnen begrijpen wat er omging in de eigenaars toen ze dit bevel moesten uitvoeren.

Er werd slechts toestemming gegeven in 4 reservaten ongeveer 3.500 postduiven bijeen te brengen, die na de oorlog de wederopbouw van de duivensport in ons land mogelijk moesten maken. Maar ook hiervan is niets terechtgekomen. Want de Duitsers hebben in november 1944 alle overgebleven duiven in de reservaten te Arnhem en Rheden uit de kooien gestolen en vermoedelijk zijn toen alle dieren gedood.'

gemaakt hoefden te worden, gold die instructie niet voor de chemietak van de staatsmijnen, het Stikstofbindingsbedrijf [SBB]. Dat bedrijf kon vrij eenvoudig overschakelen op de productie van springstof en dat was niet de bedoeling. Pogingen van enkele militairen om de opdracht uit te voeren mislukten, waarschijnlijk door nervositeit.

Werken voor de vijand

Hoe belangrijk waren de Limburgse mijnen voor de Duitsers? In vergelijking met de veel grotere kolenbekkens van Silezië, Tsjecho-Slowakije, Frankrijk en Duitsland zelf, stelde de Nederlandse kolenproductie niet veel voor. Jaarlijks werden hier ongeveer 12 miljoen ton kolen van uiteenlopende kwaliteit gedolven: amper voldoende om aan de binnenlandse vraag te voldoen, maar met wat in- en uitvoer kwam het goed. Toch lieten de nieuwe machthebbers de Limburgse mijnen niet met rust. Al in juni 1940 kregen de acht particuliere mijnen een beheerder boven zich in de persoon van Herman Bruch. Na de pensionering van de staatsmijndirecteuren Frowein en Van Itersen werden de [vier] staatsmijnen er eind 1941 aan toegevoegd.

Men had het slechter kunnen treffen. Bruch

was geen uitgesproken nazi, maar wel een man met verstand van mijnbouw. Hij stelde zich coöperatief op, voerde een redelijk soepel beleid en liet de directies binnenshuis wat speelruimte. Die houding hing samen met het feit dat de Limburgse mijnindustrie in bijna alle opzichten gunstig afstak bij andere Europese mijnbouwgebieden. Bijgevolg zag niet één directeur na de oorlog reden om belastende verklaringen over Bruch af te leggen. Integendeel, de man werd geprezen om zijn beleid. Desgevraagd verklaarde Bruch –als waren ze vrienden voor het leven– dat 'die holländische Betriebsleitungen trotz entgegenstehenden politische und finanzielle Interessen unter deutscher Verwaltung gut mitgearbeitet haben und hinsichtlich der Förderung im Vergleich mit allen anderen Revieren besonders gut abgeschnitten haben.'

In 1940 moest dat eerst nog maar blijken, want Bruch was niet de enige die zich met de mijnen bemoeide. Kernvraag was wat er met de Nederlandse kolen moest gebeuren. Achter de schermen speelde zich op dat moment een competentiestrijd af tussen Duitse instanties in Nederland en belanghebbenden in Duitsland zelf. Laatstgenoemden eisten een forse verhoging van de export naar Duitsland en schroefden die telkens omhoog. Tot de

zomer van 1941 verdween meer dan een miljoen ton kolen over de grens. Er kwam niets retour want Duitsland was als een spons en al gauw kampte Nederland met tekorten. Serieuze tekorten, die vooral voelbaar waren in de Elfstedentocht-winters van 1940-1941 en 1941-1942. Niet alleen de van kolen afhankelijke bedrijven en energieproducenten leden eronder, ook de Nederlanders stonden letterlijk en figuurlijk in de kou.

Om te kunnen blijven produceren voor de eigen markt en tegelijkertijd te voldoen aan de groeiende zuigkracht van de Duitse oorlogseconomie, was het Nederlands bedrijfsleven afhankelijk van gegarandeerde kolenleveranties. Deze wetmatigheid verschafte de hoogste Duitse autoriteit in Nederland, Seyss Inquart, een belangrijk argument in de strijd met zijn collega's over de grens. Omwille van de 'Kriegswichtige Betriebe' in Nederland, zo werd in de loop van de zomer van 1941 overeengekomen, konden voortaan meer kolen hier blijven. Minder belangrijke industrietakken moesten overstappen op hout, turf en bruinkool. Ook kondigde Seyss Inquart een reeks ingrijpende energiebesparende maatregelen af. En er hing nog een prijskaartje aan de overeenkomst: de verminderde export moest gedeeltelijk gecompenseerd worden door een verhoging van de productie.

Los van de vraag hoeveel kolen indirect via [half]fabrikaten richting Duitse economie

stroomden, exporteerde Nederland gedurende de bezettingsjaren tenminste 5 miljoen ton kolen naar Duitsland op een totale productie van circa 55 miljoen ton.

Productie en productiviteit

Tussen 1939 en 1944 halveerde de productiviteit per mijnwerker terwijl het aantal mijnwerkers steeg van bijna 32.000 in 1939 tot 44.000 in 1943 om daarna weer terug te lopen naar 34.000 in 1945. Voor de totale productie maakte dat tot 1944 weinig verschil: die schommelde jaarlijks tussen de 12 en 13 miljoen ton. Pas in het bevrijdingsjaar 1944 zakte de productie terug naar 8 miljoen ton en in 1945 zelfs naar een schamele 5 miljoen ton.

Achter deze cijfers gaat een wereld van oorzaken en maatregelen, van actie en reactie schuil. Het Duitse uitgangspunt was duidelijk: er moesten zoveel mogelijk kolen uit de Limburgse bodem worden gehaald. Daarvoor was mankracht nodig. Duizenden, vooral werkelozen, reageerden op wervingscampagnes want arbeid – al was het ondergronds – bood bestaanszekerheid en beperkte het risico in Duitsland te moeten gaan werken. Door gebrek aan ervaring of ongeschiktheid werd een flink deel weer teruggestuurd. Vanaf 1943, toen de Duitse druk op de mannelijke bevolking toenam en tienduizenden moesten onderduiken, kon menig een op de mijnen

Wilhelmina

citaat uit: Steenkool, jaargang 1, deel 8, augustus 1946, pagina 228

De bezetter verbood het gebruik van namen van leden van de Koninklijke Familie. Verjaardagen mochten niet gevierd worden en straten en pleinen met vorstelijke namen, werden gewijzigd. Maar hoe zat het bijvoorbeeld met de mijn Wilhelmina?

'De mijn Wilhelmina ontsprong de dans omdat de staatsmijnen zich op het standpunt stelden dat deze naam, die indertijd bij Koninklijk Besluit was vastgesteld, alleen middels een ander Koninklijk Besluit kon worden gewijzigd. De Duitsers hebben verder niet aangedrongen op verandering en ook geen besluit van de secretaris-generaal tot wijziging doen uitgaan. De naam Oranje Nassau kon gehandhaafd blijven omdat de letter van de wet door deze benaming niet werd overtreden.'

Mijnwerkers van de staatsmijn Emma onderweg naar huis op de Akerstraat-Noord. foto: Rijckheyt.

terecht met stilzwijgende goedkeuring van beheerder Bruch en de directies. Voor de productie waren deze nieuwkomers amper van belang. Heel anders was dat met zo'n 2.000 Nederlandse grensarbeiders die in de kolenbakkens rond Aken werkten. Zij keerden naar Limburg terug. Mijnwerkers die de pensioengerechtigde leeftijd van 60 jaar hadden bereikt, konden doorwerken als ze daarvoor voelden. Zo bleef een deel van de meest ervaren krachten voorlopig behouden. Bovendien had men lering getrokken uit de Eerste Wereldoorlog en waren naar verhouding weinig mijnwerkers gemobiliseerd. Voor zover dat wel het geval was, keerden ze in de zomer van 1940 terug naar het mijnbedrijf.

Mijnwerkers genoeg dus, maar hoe konden ze worden aangezet tot meer en harder werken? In de kern kwam het Duitse beleid neer op een verzwaring van de arbeidsdruk in ruil voor allerlei extraatjes plus de garantie niet in Duitsland te hoeven gaan werken. Zo stegen de lonen iets, werd de kinderbijslag verdubbeld en kregen de mijnwerkers belegde boterhammen op het werk, die naderhand vervan-

gen werden door een boterhamtoeslag. Centrale fabriekskeukens zorgden voor warme maaltijden. Echter, nog voor er ook maar één van die aardigheden van kracht werd, kregen de mijnwerkers in oktober 1940 de eerste in een lange reeks maatregelen voorgezet. Voortaan moest op zaterdag twee uur langer worden gewerkt, 8 in plaats van 6 uur. In september 1942 werden de ondergrondse diensten opgetrokken van 8 naar 8 uur en drie kwartier. Zo was de Duitse norm en voortaan ook de Nederlandse. Een maand later werd de 54-urige werkweek voor bovengronds personeel van kracht. Bovendien werd dusdanig gesleuteld aan de arbeidscontracten dat het even leek alsof de zwartste dagen uit het 'jaag- en drijfsysteem' terugkeerden. Zover kwam het niet.

Natuurlijk wogen de extra's niet op tegen de veel te zware arbeidsbelasting. Er werd massaal geklaagd, gemopperd en gescholden, maar de invoering van de zondagsarbeid bracht de meeste ergernis teweeg. Daarmee verviel de laatste vrije dag om op adem te komen. Het

begon al vroeg en nog vrij onschuldig: wie dat wilde kon vanaf zondag 27 juni 1941 tegen betaling van dubbel loon eens per maand komen werken. De sfeer onder de mijnwerkers was er bepaald niet naar. Her en der verschenen leuzen op wagons en muren die er niet om logen: 'Jongens, laat zien dat je Nederlander bent en laat die vuilbakken van Duitsers zelf maar werken'. Nog geen vijfde deel van de mijnwerkers kwam op 27 juni opdagen. Dat was vooral tegen het zere been van instanties in Duitsland, die zich op dat moment nog volop met de Limburgse kolenproductie bemoeiden en in eigen land beloftes hadden gedaan die niet waargemaakt konden worden. Nederland moest voor straf 100.000 ton extra huisbrandkolen exporteren. Met Allerheiligen probeerde men het nog een keer, maar ondanks dreigementen lieten de mijnwerkers ook nu massaal verstek gaan.

Niettemin stond de beleidslijn vast: de zondagsarbeid zou er komen, goedschiks of kwaadschiks. Met ingang van 22 maart 1942 moest één zondag per maand verplicht gewerkt worden en vanaf september twee. De reacties waren zo niet nõg feller dan in 1941. Boze leden van de mijnpolitie kieperden een wagon in schacht twee van de Oranje Nassamijn II om het werk onmogelijk te maken. Ergens anders stond te lezen: 'Wie zondag naar de mijn komt gehuppeld, wordt maandag doodgeknuppeld.' Lokkertjes als dubbel loon, sardines in blik, jenever, bonbons, sigaretten: het hielp niets. Slechts een kleine minderheid van de mijnwerkers verscheen op het werk. Dreigen met sancties leverde in zoverre resultaat op dat de opkomst bij de tweede werkzondag van 12 april op ongeveer de helft lag. Niet genoeg, oordeelden de Duitse autoriteiten. Acht mijnwerkers werden op beschuldiging van sabotage opgepakt en 159 kompels, die beide zondagen niet waren komen opdagen, betaalden hun verzuim met deportatie naar de Duitse kolenbekkens. Daarmee leek het verzet gebroken. Vanaf mei 1942 kwamen de voltallige ploegen twee keer per maand op zondag naar de mijnen.

Alle pogingen om de productie op te vijzelen, werden grotendeels om zeep geholpen door een dramatische daling van de productiviteit per mijnwerker. Net als in de Eerste Wereldoorlog werkte verzwaring van de werkdruk contraproductief. Het versterkte slechts de onwil om te presteren, temeer omdat iedereen zich ervan bewust was dat het vooral ten goede kwam aan Duitsland. Die onwil uitte zich niet alleen in passief verzet, de kantjes eraf lopen of zonder verlof wegblijven, maar ook in een ongekende stijging van het aantal ziekmeldingen. Lag dat cijfer normaal rond 4%; in 1944 bedroeg het bijna 18%. Bijna een op de vijf mijnwerkers was met andere woorden 'ziek' en vaak voor langere tijd. Onder hen bevonden zich heel wat simulanten en mannen die zo de gedwongen zondagsarbeid compenseerden. Maar het hoge cijfer hing ook samen met oververmoeidheid, ongevalen en een verminderde weerstand, veroorzaakt door de steeds slechtere voedselvoorziening.

Schaarste en een groeiend gebrek aan materialen en hulpmiddelen drukten de productiviteit eveneens. Verder – we schreven het al – kregen de mijnen net als in de Eerste Wereldoorlog te maken met een aanzwellende stroom onervaren en te licht bevonden nieuwkomers. Daarmee was de vicieuze cirkel rond: slecht en onvoldoende materiaal, oplopende werkdruk plus veel onervaren personeel leidden onontkoombaar tot een drastische stijging van het aantal ongelukken. Lag dat cijfer in 1940 op ongeveer 7.500, in 1943 kregen ruim 25.000 mijnwerkers, boven- en ondergronders, een ongeluk.

Tot slot nog iets over de directies want ook zij leverden, binnen hun beperkte speelruimte, een bijdrage. Om de economische crisis van de jaren dertig te doorstaan, had men destijds de dikste en rijkste kolenlagen in productie genomen. Nu was de tijd gekomen voor de dunnere. Beheerder Bruch zag er de noodzaak van in en keurde dit beleid met tegenzin goed.

Een tragische vergissing

In de late avond van 5 oktober 1942 werden grote delen van Zuid Limburg door geallieerde toestellen gebombardeerd omdat men dacht boven Duitsland te vliegen. Zware brisantbommen en honderden brandbommen vielen op het terrein van de staatsmijn Maurits. Twee arbeiders probeerden vergeefs een schuilplaats te bereiken; zij kwamen om het leven. Overal braken branden uit en de schade aan gebouwen en installaties was aanzienlijk. Ook de elektriciteit viel uit, waardoor de arbeiders die op dat moment diep ondergronds werkten niet opgehaald konden worden. Ze moesten wachten tot de stroomvoorziening was hersteld. De mijnwerkers in hogere delen van de Maurits konden met schachtladders naar boven klauteren. Wekenlang lagen grote delen van het bedrijf stil, wat overigens niet betekende dat de mijnwerkers thuis zaten. Zij moesten zolang in andere mijnen aan de slag. Hoewel Geleen en Lutterade het zwaarst getroffen en waren, was er ook veel schade in Beek, Elsloo, Schimmert, Hulsberg, Heerlen, Maastricht en Vaals. Het bombardement kostte het leven aan meer dan 90 burgers en duizenden werden dakloos.

De katholieke en de sociaal-democratische mijnwerkersbond

Onder normale omstandigheden konden de mijnwerkers zonodig terugvallen op de bonden, hun traditionele belangenbehartigers. Nu stonden ze er alleen voor. Wat was gebeurd? Zowel de katholieke RKMB als de sociaal-democratische ANMB keken aanvankelijk de kat uit de boom. Wilde men overleven, dan was het zoeken naar een modus vivendi met de bezetter eerste vereiste. Daarop werd de nieuwe koers uitgestippeld; een koers die in de zomer van 1940 was ingezet door de leiding van de ongekend populaire Nederlandse Unie. Uitgangspunt was dat Nederland de gewijzigde omstandigheden moest accepteren en samenwerking met de nieuwe machthebbers onmogelijk uit de weg kon gaan. Die houding kwam onder meer tot uitdrukking in een gezamenlijke omarming van de Winterhulp, een Duitse organisatie voor hulp aan armen. Beide bonden prezen de inzamelingsacties in hun bladen aan met als resultaat dat ongeveer de helft van alle mijnwerkers samen 28.000 gulden bijeenbrachten. De mijndirecties moesten een fractie van de winst afdragen zodat al met al bijna 80.000 gulden werd opgehaald. Het Limburgs succesje kreeg geen vervolg omdat de actie nergens anders aansloeg.

Voor zover het de RKMB betrof, was het al snel gedaan met de samenwerking. Toen in juli 1941 nationaal-socialisten de touwtjes van de bond in handen namen, was voor de Nederlandse bisschoppen de maat vol. Op zondag 3 augustus lieten ze in alle kerken een brief voorlezen waarin het de katholieken ten strengste verboden werd lid te zijn van een nationaal-socialistische organisatie. Diezelfde maand nog liep de RKMB zo goed als leeg. Het overleg tussen werkgevers en bonden in de Contact Commissie [CC] werd opgeschort. Af en toe ontmoetten ex-RKMB-ers en werkgevers elkaar nog in geheime commissies om vrijblijvend van gedachten te wisselen over naoorlogse kwesties en de bundeling van krachten in één grote mijnwerkersbond. Andere bondsactiviteiten werden voortgezet onder de dekmantel van de 'Katholieke Actie', een kerkelijke organisatie waarop de bezetter geen greep had.

Waar de katholieken gegidst werden door hun bisschoppen, wankelden de geesten in de ANMB. Tegen beter weten in hoopte men onder Duitse leiding oude socialistische idealen te realiseren zoals de oprichting van één bond voor alle mijnwerkers. Voorzitter Van de Bilt bezweek voor dit lonkend perspectief. In oktober 1940 verklaarde hij: 'Ik heb loyaliteit

aan de bezettingsmacht toegezegd en mij bereid verklaard economisch en sociaal met Duitsland samen te werken.' Door munt te willen slaan uit de leegloop van de RKMB en aan te dringen op voortzetting van het overleg binnen de CC, berokkende de ANMB zichzelf veel schade en belandde de bond in een isolement. Lang duurde het niet. In april 1942 ging de ANMB op in het nieuwe, op nationaal-socialistische leest geschoeide Nederlands Arbeidsfront, dat geen noemenswaardige aanhang kreeg in de Mijnstreek.

De April-Meistaking van 1943

Er was niet veel nodig om de opgekropte woede van de voorbije jaren tot uitbarsting te laten komen. Hoewel Duitsland tot veler tevredenheid nederlaag op nederlaag leed, verslechterde de situatie in eigen land zienderogen. Om het tij te keren, volgde de ene op de andere maatregel. Alles versoberde en de druk om de Duitse oorlogsindustrie draaiend te houden met arbeiders uit Nederland nam

toe. Toen op donderdag 29 april 1943 bekend werd dat alle voormalige militairen opnieuw in krijgsgevangenschap moesten, braken overal spontane stakingen uit.

Of het bevel ook betrekking had op mijnwerkers, stond er niet bij, maar dit was wel de spreekwoordelijke druppel. Aan het einde van de middag legde het kantoorpersoneel van de Oranje Nassau-mijn I het werk neer. Het wachten was op de nachtploegen. Wat zouden ze doen? Onderweg naar de mijnen werd druk overlegd. Meebepaald door de traditionele solidariteit en de algemene stemming, stond het besluit vrijwel meteen vast: de nachtploegen van de staatsmijnen en de Oranje Nassau-mijnen I en II daalden niet af in de mijnen. De rest ging gewoon aan de slag. Het Duitse antwoord was al onderweg naar Heerlen. De inderhaast gealarmeerde Sicherheitspolizei [Sipo] uit Maastricht arresteerde er zes mijnwerkers van de Oranje Nassau-mijn II. De toon was gezet: het zou hard tegen hard gaan.

Het centrum van Heerlen, met op de achtergrond de Oranje-Nassaumijn I. foto: *Rijkheyt*.

Als een olievlek breidde de staking zich uit. De helft van alle ochtendploegen van vrijdag 30 april liet verstek gaan. Van de middagploegen bleef zelfs bijna iedereen weg en dat had niemand verwacht, de Duitsers nog het minst. De productie viel zowat stil en gasleveranties dreigden in het gedrang te komen evenals het vervoer van de mijnwerkers, want veel bussen liepen op gas. Het domino-effect kreeg een extra zetje toen binnenvaartschippers en Heerlense treinmachinisten het bijltje erbij neer gooiden.

Harde ingrepen bleven niet uit. In de loop van de middag werd het politiestandrecht voor Limburg afgekondigd. Beheerder Bruch eiste van de mijndirecties lijsten met de namen van stakers. Die kreeg hij niet. Diezelfde nacht lichtten de Sipo 135 stakers van hun bed bij een actie met een haastig opgetrommeld politiebataljon. Wat haalde het uit? Werden op zaterdagmorgen normaal gesproken 17.000 mijnwerkers verwacht; nog geen 2.000 meldden zich. Overal zag je kompels in groepen bijeen staan om de situatie door te nemen. Politietroepen arriveerden en dreven de stakers uiteen. Een aantal werd in de kraag gevat. Voor Rauter, baas van de SS in Nederland, was de maat vol. Als man van de harde lijn eiste hij doodvonnissen. Één op elke dertig stakende mijnwerkers moest voor het standrecht verschijnen.

Intussen werd de druk op de directies opgevoerd. Als ze de stakerslijsten niet overhandigden en er niet onmiddellijk voor zorgden dat de staking werd beëindigd, zouden executies volgen. Aan de laatste eis wilde men proberen te voldoen, de eerste bleef onbespreekbaar. De heren hadden geen idee wat de Duitsers met die lijsten van plan waren. Gehoorzaam mijnpersoneel, bijgestaan door geestelijken trokken er op uit om de mijnwerkers over te halen weer aan de slag te gaan, maar lang niet iedereen werd bereikt. Toch hielp het: een meerderheid van de nachtploegen verscheen zaterdagavond op het werk. In sommige mijnen kwamen zelfs meer kompels

opdagen dan nodig was. Iedereen was flink geschrokken van de arrestaties en de dreigende executies. Intussen trok de Sipo haar eigen plan: 's Avonds werd eerst hoofdingenieur Van der Drift van de Emma gearresteerd en 's nachts volgden nog eens 20 mijnwerkers. Mogelijk hingen de arrestaties samen met inlichtingen van 'foute' of onder druk gezette kompels.

Op het eerste gezicht leek het op zondag 2 mei rustig, maar berichten spraken van een gespannen, wat nerveuze sfeer. Niemand wist wat komen ging. De door de directies ingeschakelde 'hulptroepen' deden hun best om de staking met overredingskracht te breken. Op datzelfde moment kwam in Maastricht het standgerecht bijeen. Zeven doodvonnissen werden uitgesproken, waarvan drie tegen mijnwerkers: Renier Savelsberg, Meindert Tempelaars en Servaas Toussaint. In de loop van de middag werden de zeven door een politiepeloton naar het bosgebied 'De Hamert' bij Arcen gebracht en doodgeschoten. [Op 5 juli 1947 werden de drie in de Mijnstreek herbegraven]

Ondanks de terechtstellingen gaven de mijndirecties geen krimp, zo bleek maandagmorgen 3 mei toen het hoofd van de Maastrichtse Sipo, Ströbel, de stakerslijsten opnieuw kwam opeisen. Om te onderstrepen dat als het erop aankwam de Duitsers en niemand anders dan de Duitsers hier de dienst uit maakten, gelastte Ströbel de arrestatie van leidinggevend personeel op verschillende mijnen. Voorlopig gaven de directies nog niet op. Ze deden pas water bij de wijn toen topambtenaren van twee departementen na overleg met de belangrijkste Duitse autoriteiten in Nederland tot de slotsom kwamen dat men er verstandig aan deed de lijsten af te geven omdat de bezetter geen gezichtsverlies wilde lijden. Het niet opvolgen van een 'Befehl' joeg hen de stuipen op het lijf. Ross van Lennep, hoofd van de staatsmijnen, gooide net als zijn collega's de handdoek in de ring. Niet van harte, want in plaats van stakerslijsten lieten ze lijsten met afwezige mijnwerkers opstellen;

lijsten waarop ook de namen van zieken en personen met verlof stonden. De Duitsers konden er niets mee aanvangen, maar daar was het hun allang niet meer om te doen. Toen de lijsten tenslotte op tafel lagen, keken ze er zelfs niet naar.

De prestigekwestie over de stakerslijsten mocht dan de wereld uit zijn, maar hoe zat het met de bereidheid van de mijnwerkers om weer aan de slag te gaan? Zowel de ochtend- als middagploegen verschenen verre van compleet op het werk. Andermaal werd hard ingegrepen. In de loop van de middag arresteerden politietroepen 140 stakers. Vrouwen

en kinderen probeerden uit alle macht, maar vergeefs, de arrestantenwagens tegen te houden. In Maastricht nam een van de opgepakte stakers, Hein Horstman, de benen. Een kogel trof hem in de arm toen hij van de wagen sprong en er struikelend vandoor ging. De bevelvoerende officier liet hem ter plaatse doodschieten. 's Nachts kwam het standgerecht bijeen en velde tien doodvonnissen. Met de voltrekking werd voorlopig gewacht vanwege de jongste ontwikkelingen in de Mijnstreek. Het nieuws van de executies en de laatste arrestatiegolf was er ingeslagen als een bom en de nachtploegen waren meer dan voltallig op het werk verschenen.

De April-Meistaking van 1943

citaat uit: Het Limburgs Dagblad van 22 april 1977

Zondag 2 augustus 1914 begon de mobilisatie voor de in Limburg woonachtige Duitsers. 'De Christelijke 's Maandagsavonds omstreeks zes uur zag ik een Duitse overvalwagen de Carmelstraat indraaien. Hendrik en ik vlogen de tuin in, sprongen de heg over en vluchtten de boomgaard van de burens in. We klommen in een boom en zagen door de bladeren dat vader met de Duitsers naar buiten kwam. Ze gingen het kippenhok binnen. Na een poos gingen we terug naar binnen. Moeder huilde. Ze hadden vader meegenomen. Eigenlijk hadden ze niet hem, maar mij moeten hebben. Tegen acht uur kwam vader thuis. Ik moest me onmiddellijk melden. Zo niet, dan zou ik worden doodgeschoten. Op het politiebureau kon ik meteen in een overvalwagen stappen. Met andere mijnwerkers uit Beek werd ik overgebracht naar Maastricht, naar het Witte Huis. In de kamertjes stonden overall mijnwerkers met de gezichten tegen de muur. We werden de zolder opgejaagd. We waren met minstens dertig mijnwerkers van de Maurits. In groepjes van tien werden we van boven gehaald. Gevraagd werd of je gestaakt had. Waarom je gestaakt had. En wie de aanstichters waren. Aanstichters waren er niet. En gestaakt had je omdat iedereen staakte.

Waarom weet ik niet, maar ik werd als enige van de tien afgezonderd. Omstreeks half vier 's morgens werden we een toneelzaal binnengeleid. Op de bühne zaten SS-ers. Een aanklager riep zes mijnwerkers naar voren. Vijf kregen de kogel. Van nummer zes kon niet bewezen worden dat hij had gestaakt. Hij werd vrijgesproken. Vervolgens de tweede groep van zes, bij wie ook ik. Wederom viel er eentje af. Ook ik kreeg de kogel. Om zes uur, half zeven zou het vonnis worden voltrokken. Geboeid werden wij terdoodveroordeelden afgevoerd naar het Franciscaner klooster aan de Tongersestraat. De celletjes waarin we werden afgezonderd, waren hooguit drie bij drie.

Na twee dagen fluisterde een Nederlandse SS-er tegen me dat ik niet meer voor het ergste hoefde te vrezen. Het vonnis was veranderd, we zouden niet worden doodgeschoten. Diezelfde dag moesten we onze kleren inleveren. We kregen een boevenpakje. Na zestien dagen werden we in overvalwagens gestopt met op de voor- en achterbank zwaarbewapende SS-ers. Tussen Sittard en Echt moesten we uitstappen en een dennenbos inlopen. Ik dacht zeker, nu krijgen we een nekschot. Maar nee, we konden 'wassern'. Vught was de plaats van bestemming.'

Dinsdag 4 mei leek de situatie weer normaal; de staking was gebroken en de meeste arrestanten mochten [te voet] naar huis. De hoge- en mijnbeambten bleven in hechtenis en werden overgebracht naar St. Michielsgestel om na twee maanden alsnog te worden vrijgelaten. Het vonnis van de tien ter dood veroordeelden werd omgezet in 15 jaar tuchthuisstraf. Via het kamp Vught werden ze naar Dachau gedeporteerd. Een van hen, Wim Schepers, overleefde de gruwelen in het kamp niet. De overigen keerden na de bevrijding terug.

Leverde de April-Meistaking iets op voor de mijnwerkers? Uit de verhoren van de honderden arrestanten was naar voren gekomen dat velen het werk hadden neergelegd vanwege voedselgebrek. Menigeen was de uitputting nabij en had de kans aangegrepen om even op adem te komen. Omdat het geen politiek of anti-Duits argument was en de voedselvoor-

ziening de komende tijd iets verbeterde, bestond er kennelijk begrip voor. Het tweede winstpunt hing samen met de Duitse opstelling. Door zijn hoogste baas, Steinbrinck [verantwoordelijk voor de kolenproductie in West Europa], erbij te betrekken, slaagde beheerder Bruch erin het gewicht in het voordeel van de meer gematigde partij te laten doorslaan. Steinbrinck gaf te kennen dat de Limburgse mijnen het prima deden in vergelijking met andere kolenbekkens. Dat moest vooral zo blijven. Met rust en een fatsoenlijke behandeling waren de Duitse belangen het best gediend. Meedogenloos optreden paste daar niet bij. Steinbrinck kreeg bijval van de Nederlandse secretaris-generaal van het departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, Hirschfeld, die de Duitse hardliners van heldere repliek diende: 'Was wollen Sie? Leichen oder Kohle?' En omdat 'Kohle' zo belangrijk waren, gold de gewraakte maatregel

Sabotage

citaat uit: Nijsten, Bours en Hautvast. Mijnwerkers. Verhalen om te onthouden. Nijmegen, 1980. pagina 147-149

Een mijnwerker vertelt: 'We zaten zoals gewoonlijk in de pijler. De kolen werden afgevoerd met een transportband en als die stop stond, dan stond boven ook alles stop. En er waren twee dingen, in de eerste plaats wilden we de Duitsers zo weinig mogelijk kolen leveren en aan de andere kant, als alles beneden stop stond, hadden we een goeie sjiech. Nou was het een kleine kunst om die transportband kapot te krijgen. Een goeie kennis van me gooide een schudgootbout op die onderband. Die bout werd meegevoerd tot bij de draai, zal ik maar zeggen, ging daar rechtop staan en scheurde zo de hele band in tweeën kapot. Dus op tijd van niks stond dat stop. De pijler ook stop. Nou wordt er wel eens gezegd dat het toezichthoudend personeel ook meewerkte aan die sabotage – nou ik heb daar nooit iets van gemerkt. Want die hadden alleen maar als taak om te zorgen dat zoveel mogelijk kolen naar boven kwamen. In de ogen van de opzichter moest die bout erop gegooid zijn, dus ze wilden die te pakken krijgen. Dat was de kompel van me. Die hebben ze naar Heerlen gebracht, naar het Duitse Huis daar en ik moest daar ook naar toe. Toen hebben ze geprobeerd me te laten zeggen dat die man die bout op die band gegooid had. Dat is er niet van gekomen. Vandaaruit hebben ze me twee dagen in Maastricht in het Duitse Huis vastgehouden, daar heeft er ene me een slag in het gezicht gegeven omdat ik hem vierkant stond uit te lachen, maar verder – ze konden natuurlijk niets bewijzen. Ik ben al met al een dag of vijf uit het bedrijf geweest en toen weer terug. Maar die kompel moest mee naar Duitsland en die is pas na de oorlog teruggekomen. Verder heeft er ene keer een machine in de schacht gelegen – die hadden ze erin gegooid, zodat de lift niet meer omhoog of omlaag kon, toen zat de zaak goed vast. Die hebben ze ook nooit te pakken kunnen krijgen.'

Verzet vond niet alleen bovengronds plaats, maar ook ondergronds. foto: *Rijckheyt*.

van 29 april niet voor de mijn. Mijnpersoneel met een militaire achtergrond kon hier blijven. Afsluitend moet erop gewezen worden dat de staking ook iets in de hoofden teweeg bracht: er was bewezen dat men samen een vuist tegen de bezetter kon maken. Het versterkte de verzetsgeest.

Verzet

Elke mijnwerker wist het: sabotage van grotere omvang in de mijnen bracht onaanvaardbare risico's met zich mee en dat stond haaks op het principe van wederzijdse, gezamenlijke verantwoordelijkheid. Daarom bleven verzetsactiviteiten hoofdzakelijk beperkt tot het kalken van anti-Duitse of anti-NSB-leuzen op muren en kolenwagons en, veel strafbaarder, het maken en verspreiden van verzetsblaadjes. Meestal waren dat een paar gestencilde vellen waarin werd opgeroepen tot productieverlaging door passief verzet, de kantjes eraf lopen, ziek melden en ongeoorloofd weg blijven van het werk ['Bummelschichten']. Op kleine schaal saboteren gebeurde natuurlijk wel. Transportbanden werden bescha-

digd, scheurden, liepen vast. Of het nou ging om onklaar maken van wissels en laten ontsporen van wagons, om zand strooien in motoren of zoveel mogelijk stenen tussen de kolen laden: het kwam allemaal voor. Af en toe werden springstoffen achterover gedrukt en aan bovengronds opererende verzetsorganisaties doorgegeven, zowel binnen als buiten de provincie.

Bovengronds kon veel meer. Menig mijnwerker [het bovengronds personeel inbegrepen] deed iets in een verzetsgroep. Voormalige militairen bewogen zich al vroeg op allerlei terreinen. Ze verzamelden inlichtingen en wapens en ze hielpen vluchtelingen. Ook maakten en verspreiden ze in 1941 het veelgelezen 'Het Vrije Volk', een goed geïnformeerd verzetsblad waar de Sipo fel jacht op maakte. Met succes. Door infiltratie en verraad overleefden de meeste van die groepjes de eerste bezettingsjaren niet. Met name jongeren uit het katholiek verenigingsleven namen het verzetswerk over en breidden de werkzaamheden uit naar hulp aan onderduikers van wie velen zoals gezegd op de mijnen terecht konden. Zonder gevaar was dat na-

De gashouder brandt!

citaat uit: Steenkool, jaargang 1, deel 9, september 1946, pagina 259-261

'Het is 1 september 1944. Op de cokesfabriek van de Maurits janken vroeg in de morgen de sirenes. De betonnen bunkers beven als er bommen neersuizen bij de spoorweginstallaties van Sittard en Spaubeek. In steile duikvlucht schieten de ongenaakbare jachtbommenwerpers op een gecamoufleerde autocolonne. Daar komt een formatie van drie recht op het bedrijf af. Onverwacht maakt een van de Thunderbolts een zwenking ... Een donderende roffel jaagt ons de stuipen op het lijf. De gashouder brandt!

Sissend slaan meterslange vlammen naar buiten. Men verwacht elk ogenblik een ontzettende explosie, die het stalen gevaarte in stukken zal scheuren. Aan blussen valt niet te denken. De gaten zijn te talrijk en de ergste beschadigingen bevinden zich op 70 meter boven de grond. Vóór alles moeten de mensen in veiligheid worden gebracht. Het kritieke moment voor een explosie zal eerst ontstaan als de schijf, die zich nu boven de brandende gaten bevindt, gaat dalen. Zij zou dan de kogelgaten passeren en daarbij misschien klemmen of kantelen, waardoor zich erboven een explosief gas-lucht-mengsel kan vormen. Daarom wordt onmiddellijk het hele gasverbruik stopgezet en ... omstreeks tien uur is hij - voor de laatste keer - tot de nok gevuld. Bruisend spuiten de oranje-kleurige vlammen naar buiten.

De inwoners van Geleen zijn gealarmeerd. In paniekstemming vluchtten dichte drommen uit hun woonplaats. Als om kwart over elf vaststaat dat alle mensen in veiligheid zijn en het hele bedrijf is stopgezet, wordt het gas uit de gashouder naar het Stikstofbindingsbedrijf afgeblazen. Terwijl de dalende schijf voorbij de beschadigde plek glijdt, stroomt er veel teerolie brandend naar buiten. Dit is het kritieke moment voor de gevreesde explosie. Die blijft uit. Enorme zwarte rookwolken stijgen op, als de teerolie-bakken die boven tegen de gashouderwand zijn gemonteerd, hebben vlam gevat. De gashouder staat nu voor een derde wigtloeiend. Het vuur laat zijn prooi niet meer los. Langzaam zakt het stalen dak in elkaar en spoedig daarop stortten ook de twee bovenste verdiepingen met de bordessen naar binnen. Het resterende gas, dat nu in snel tempo verbrandt, veroorzaakt een geweldige vuurgloed, die tientallen meters boven rokende ruïne uitslaat. Als tegen half twee het signaal 'veilig' wordt gegeven, kennen we de trotse gashouder niet meer terug: een krater van kromgetrokken, gloeiende staalplaten, waaruit traag een roetzwarte rookzuil opstijgt.'

62

tuurlijk niet, maar wie joden hielp begaf zich al dan niet bewust in levensgevaar. Het siert vooral de protestants-christelijke gemeenschap in de Mijnstreek dat zo velen zich juist over deze zwaar vervolgte bevolkingsgroep ontfermden. Dankzij de talrijke contacten buiten de provincie konden vanaf 1942 honderden joden [met name kinderen] door verschillende hulporganisaties vanuit Amsterdam en Twente naar Zuid Limburg worden gebracht. Door infiltratie en verraad liep het helaas af en toe mis, maar veruit de meeste joden en hun gastgevers overleefden de oorlog.

Anders was dat met de communisten. Vanaf 10 mei 1940 joegen de Duitsers op de communistische cellen in de Mijnstreek. De ene

arrestatiegolf was nog niet voorbij of de volgende stond al op stapel. Tientallen communisten kwamen in Duitse gevangenschap om het leven. Veel verder dan het maken en verspreiden van verzetskrantjes als 'De Vonk' kwamen ze niet. Pas met de komst in 1943 van de Amsterdamse metaalarbeider Van Exter veranderde dat. Hij zette een nieuwe organisatie op poten en verloste de communisten uit hun isolement door samenwerking met andersdenkenden te zoeken en propaganda te voeren voor een naoorlogse eenheidsvakbond. Dat deed hij in het door hemzelf gemaakte blaadje 'De Vakbond'. Na de aftocht van de Duitsers zou blijken dat het een schot in de roos was geweest.

De laatste oorlogsjaren en de bevrijding

Vrijstelling van dwangarbeid in Duitsland was een mooi resultaat van de April-Meistaking, maar niet elke mijnwerker profiteerde ervan. Direct na afloop van de staking begonnen de jaarklassenacties: jongeren, geboren tussen 1921 en 1924 moesten zich melden voor deportatie naar Duitsland, ongeschoold bovengronds mijnpersoneel inclusief. Vijfhonderd jongemannen vielen zo toch nog in Duitse handen. Het uitkammen van bedrijven, begonnen in 1942 en bedoeld om 'overbodige' of misbare krachten eruit te filteren, ging gewoon door. Zulke acties leverden nog eens honderden metaalarbeiders en mijnwerkers in opleiding op.

Toch bleven de mijnen gespaard van erger. Sterker nog, de directies kregen toestemming om arbeiders aan te nemen, die zonder verlof uit Duitsland waren teruggekeerd. Ettelijke honderden jongeren lieten de oproep voor dwangarbeid voor wat het was, doken onder en vonden een baantje op de mijnen met hulp van de arbeidsbureaus en stilzwijgende goedkeuring van beheerder Bruch. Naarmate de nood aan Duitse zijde steeg, werden allerlei administratieve ingrepen bedacht om alsnog 'illegale' mijnwerkers eruit te lichten. Maar de uitgifte van blauwe, witte, bruine en andere pasjes bracht zoveel rompslomp met zich mee en stuitte op zoveel ambtelijk verzet, dat het effect beperkt bleef.

Hoe groot de problemen in eigen land ook zijn mochten, 1944 bracht veel hoopgevend nieuws. Eind augustus stonden de geallieerde legers in Noord Frankrijk. De laatste fase van de bezetting brak aan en de Duitsers reageerden navenant. In de voorbije jaren had het Stikstofbindingsbedrijf [SBB] in Lutterade uitsluitend kunstmest geproduceerd voor de Nederlandse landbouw. Dat moest afgelopen zijn. Op 18 augustus kreeg directeur Ross van Lennep opdracht om het bedrijf onmiddellijk te laten overschakelen op de productie van springstof. Hij spoedde zich naar Den Haag

voor overleg met Nederlandse topambtenaren. Unaniem was men van mening dat zo'n bevel niet opgevolgd kon worden waarop Seyss Inquart de leiding van het SBB vogelvrij verklaarde. Die dook op 20 augustus onder, het bedrijf achterlatend aan het lagere personeel dat moedig weerstand bood aan de groeiende Duitse druk en zoveel mogelijk tegenwerkte. Het passieve verzet leverde kostbare tijdswinst op. Op 1 september werd de gashouder van de cokesfabriek op het terrein van de Maurits door geallieerde toestellen onder vuur genomen. Daarmee kwam een einde aan de gasleveranties aan het SBB en waren de Duitse voornemens van de baan.

Bruch begreep dat zijn karwei erop zat. Zomaar weggaan lag niet in de Duitse aard. De beheerder stapte naar de directies van de Oranje Nassau-mijnen en eiste 100.000 gulden. Hij kreeg nul op rekest, maar niet van directeur Schweitzer van Laura & Vereniging. Die gaf hem 50.000 gulden. Ook probeerde Bruch de platina staven van het SBB te bemachtigen. Op 14 september vertrok hij tenslotte in een directiewagen richting Heimat.

Het slotakkoord was in volle gang. Duits gespuis bezocht de mijnen om te roven, plunderen en vernielen. Op bevel van veldmaarschalk Model verschenen op 13 september zogeheten 'Sprengkommandos' in de Mijnstreek. Hun taak bestond eruit vitale mijninstallaties te vernietigen. Diezelfde avond bliezen ze vijf van de acht turbogeneratoren van de Oranje Nassau 1 op. Hetzelfde lot ondergingen de generatoren van de Emma, Maurits en Julia. Na gedane arbeid trokken ze zich terug; de Amerikanen stonden inmiddels voorbij Maastricht. Op Vaals, Kerkrade en Eygelshoven na was heel Zuid Limburg tegen 20 september bevrijd. De plaatsen liggen niet ver van Aken dat met hand en tand verdedigd werd. Dertigduizend inwoners van Kerkrade kregen op 25 september te horen dat ze meteen hun huizen moesten verlaten om naar het bevrijde Ubachsberg te lopen. Onderweg, ter hoogte van Imsterrade ontploften plotseling granaten tussen de vluchtelingen. Een vergissing of

niet, de gevolgen waren vreselijk: vijftien mensen kwamen om het leven en tientallen raakten gewond. Het evacuatiebevel was overigens niet van kracht geweest voor de mijnwerkers van de Domaniale. Tien dagen, tot 5 oktober, zaten ze klem tussen twee vuren. Die dag werd ook Kerkrade bevrijd en waren de Duitsers eindelijk weg uit de Mijnstreek.

Na de bevrijding

De bevrijdingsroes liep uit op een fikse kater. De laatste maanden van 1944 en het hele jaar 1945 stonden in het teken van ernstige tekorten, grote ontevredenheid over de gang van zaken en talrijke arbeidsconflicten en stakingen. Nooit had het zo gerommeld in de Mijnstreek. In plaats van rust en orde bracht de bevrijding vooral ontlading en chaos. Begrijpelijk dat de productie terugzakte naar een niet eerder vertoonde 5 miljoen ton. Pas in 1946, toen de situatie geleidelijk normaliseerde, begon de productie weer op te lopen.

De oorzaken voor de dramatisch slechte productiecijfers waren legio. Weliswaar werd meteen begonnen met het herstel van de ver-

nielingen en werden de meest gehate Duitse maatregelen ongedaan gemaakt, zulke ingrepen wogen niet op tegen de leegloop bij alle mijnen. Honderden onderduikers verschenen niet meer op het werk en 'foute' mijnwerkers [ongeveer 1250 man] werden aan de dijk gezet. Duizenden trokken weg als oorlogsvrijwilliger, terwijl anderen hun heil zochten in andere bedrijfstakken zodra de kans zich voordeed. En dan waren er kompels die hun werk niet eens konden bereiken omdat er geen vervoer was en grote delen van Limburg nog bezet waren. De nasleep van oorlog en onderdrukking kwam verder tot uitdrukking in voedseltekorten, onwennigheid om na jaren van kantjes eraf lopen weer voluit te gaan en grote ontevredenheid over het slappe zui-veringsbeleid. Duitsers en NSB-ers werden weliswaar verwijderd, maar hoe zat het met sommige directieleden, opzichters, ploegba-zen en ander toezichthoudend personeel, dat [mede]verantwoordelijk gehouden werd voor het stipt naleven van de Duitse eisen en het slaven drijven in de voorbije jaren? Heel wat van die lieden bleven buiten schot en dat zette kwaad bloed.

Het Duits slotakkoord

citaat uit: Steenkool, jaargang 10, deel 4, mei 1955, pagina 112, 115

'Woensdag 13 september 1944, Oranje Nassau mijn 1 in Heerlen: omstreeks 7 uur 's avonds verscheen een groep Duitse militairen onder leiding van een commandant die het personeel van ketelhuizen en centrale bevel gaf te verdwijnen. De commandant had opdracht gegeven alle turbogeneratoren te vernielen met uitzondering van een niet gebruikte groep. Ofschoon hem erop gewezen werd dat zulks de inundatie van de mijn betekende, beriep hij zich op het bevel van een meerdere. Tegen 10 uur 's avonds zou het vonnis voltrokken worden. Zandzakken en dynamiet werden aangevoerd. Stuk voor stuk werden de turbines in de elektrische centrale van springstof voorzien en op klokkenstand 10.14 liet men deze allemaal in de lucht vliegen: ruim 85% van onze elektrische energiebronnen was verloren.

De gevolgen voor onze bedrijven waren rampzalig. Met man en macht werd er de eerste dagen gewerkt om nog te redden wat te redden viel, zodat met de intact gebleven turbine het allerergste kon worden voorkomen. Met eigen mensen, deskundigen en arbeiders werd in de eerstvolgende maanden aan het herstel van de turbines gewerkt, onder het belangstellende oog van deskundigen van andere mijnen en van de geallieerde legers. Nog vóór de bevrijding van het hele land werd de grootste van de vernietigde turbines weer op gang gebracht, de andere volgden daarna geleidelijk.'

Bij dat alles was er de Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf [ABWM], op 30 september 1944 opgericht door de communist Van Exter. Tot ergernis van het Militair Gezag en de op hun post teruggekeerde bestuurders, gooide de ongekend populaire bond olie op het vuur door onafgebroken te hameren op zulke misstanden. Bovendien bemoeide de ABWM zich met arbeidsconflicten en werd om de haverklap een staking uitgeroepen. Dat stond haaks op de traditie van overleg en arbeidsrust. In maart 1945 greep het Militair Gezag in en brak stakingen op de Wilhelmina en de Laura. Even werd zelfs overwogen Van Exter op te pakken en te verbannen uit de Mijnstreek. Zonder risico was dat niet en uiteindelijk bleek het niet eens nodig. Van Exter, die de leiding van zijn eenheidsvakbond inmiddels had overgedragen aan de katholiek Hamers, kwam in de loop van 1945 in conflict met de communistische partijleiding en vertrok uit Limburg.

Het vooroorlogse, katholieke establishment won snel terrein en dacht met weemoed terug aan de weldadige rust van voor 1940. In november 1944 werd de eigen, katholieke bond heropgericht en even later volgde ook de sociaal-democratische. Het overleg tussen werkgevers en werknemers werd weer opgepakt in het Voorlopig Orgaan van Samenwerking [vos]. Wantrouwen van de mijnwerkers speelde het overleg parten en begin 1945 ging het vos ter ziele. Niet voor lang. Het hoofd van het Militair Gezag in de Mijnstreek, Nicolas, nam de leiding op zich van een nieuwe adviescommissie waaraan vertegenwoordigers van directies, beampten en lager mijnpersoneel deelnamen. Daarmee was in feite de vooroorlogse Contact Commissie in ere hersteld.

Gaandeweg keerde de rust terug. Om tegemoet te komen aan de onvrede over de zuiveringen werden Commissies van Bijstand in het leven geroepen die zich onder meer gingen bezighouden met klachten tegen de zo gehate slavendrijvers uit de bezettingsjaren.

In de Zuid Limburgse Steenkolenmijnen
Met vereende krachten werd de kolenproductie na de oorlog naar een hoger peil getild. foto: Rijckheyt.

De zwaarste gevallen werden inderdaad ontslagen of teruggezet in functie. Nadat de rest van het land bevrijd was, vernam men voor het eerst van de nood in sommige provincies. Voor een begin van herstel, maar ook om de winter door te komen, waren hoe dan ook kolen nodig. De mijnwerkers moesten doordrongen worden van hun nationale verantwoordelijkheid. Er volgde een intensieve voorlichtingscampagne, waaraan Limburg de in

Angst voor revolutie en communisten

citaat uit: Dohmen, F. Memoires. Het gezicht van een tijdperk. Heerlen, 1986. pagina 41-43

De latere voorman van de katholieke mijnwerkersbond, Frans Dohmen, verkeerde in de chaotische maanden die op de bevrijding volgden, in grote onzekerheid over de toekomst. Hij verwoordde de angst van vele katholieken en met name het katholiek establishment voor radicalisme en communisten.

'In 1944 kon een kind zien, dat het met de Duitsers afgelopen was. Op de Maurits kwamen mij allerlei feiten en geruchten ter ore over wat er allemaal moest gebeuren met directieleden, inspecteurs, hoofd-opzichters en opzichters, die zich tijdens de oorlog onmenselijk hadden gedragen. Daar hoorde je ook in velerlei toonaarden praten over één bond voor de mijnwerkers. Toen dan ook in september 1944 nog maar een deel van Zuid Limburg bevrijd was, brak er zoiets als een revolutie los, waarin de mensen, die de vóór-oorlogse toestanden niet of nauwelijks hadden meegemaakt, erger nog, die zich amper mijnwerkers konden noemen, de boventoon voerden. Let wel, een aantal mijnen was nog niet bevrijd. Ik hield dus mijn hart vast, wat daar zou gaan gebeuren, als die mannen van de Maurits hun gang konden gaan.

Een soort van revolutie en het willekeurig opruimen van mensen pasten niet in het beeld, dat mij voor ogen stond: het opeisen van overleg tussen directie en mijnwerkers over alles wat met de mijnarbeid van doen had. Op een kwade dag werd ik naar de Maurits geroepen waar mijnwerkers in vergadering bijeen wilden komen. Ik heb ze toen ontraden hun vergadering op dat moment door te zetten. Mijn overtuigingskracht schoot tekort. Er was een aantal herrieschoppers van professie, die de directie alle mogelijke onheil voorspelde, als zij de toestemming voor de vergadering zou herroepen. Waarschijnlijk is de directie voor dat gebral bezweken. Op de andere mijnen herhaalde zich dit spelletje, waarvan zonder enige twijfel de communisten de aanstichters waren en die alles op één kaart hadden gezet: er moest een eenheidsbond komen voor de mijnwerkers. Door het willekeurig buiten het bedrijf zetten van een aantal leidinggevende en toezichthoudende lieden kwam de angst er bij de resterende werkgevers en beamtben zo hoog in te zitten, dat ze 'ja en amen' zeiden op alles wat werd voorgelegd. Daarbij kwam ook nog, dat een aantal wel-, zeer- en hooggeleerde heren vonden, dat die eenheidsbond helemaal niet zo'n gek idee was.'

66

december 1945 opgerichte Regionale Omroep Zuid [ROZ] overhield.

Meer productie maakte kans van slagen als er mijnwerkers bij kwamen. Dat lukte, zij het mondjesmaat en soms met gemengde gevoelens. Wervingsacties leverden zoals gebruikelijk veel ongeschikte nieuwelingen en passanten op. Omstreden waren de politieke gevangenen. Zij konden kiezen tussen opsluiting of arbeid in de mijn. Zo'n 1500 mannen gaven de voorkeur aan het laatste, waarmee tot woede van velen gevangenisstraf op één lijn werd gesteld met kolen delven en nog meer afbreuk werd gedaan aan de toch al slechte reputatie van het vak. Dan waren er nog militairen die in de loop van 1945 uit Amerikaanse krijgsdienst ontslagen werden

en degenen die in een latere fase uit Nederlands Indië terugkeerden. En tot slot streken twee groepen Polen in de Mijnstreek neer: Poolse militairen die hadden deelgenomen aan de bevrijding van ons land en dwangarbeiders uit Duitsland. Voor beide was een terugkeer naar het inmiddels communistische vaderland uitgesloten. Met hun collega-kompels hielpen ze de Nederlandse kolenproductie er weer bovenop.

** Fred Cammaert is historicus en freelance medewerker van L1-tv. Dit artikel is een studie op basis van literatuuronderzoek geschreven voor de serie 'Weet je nog koempel? De mijnen in Limburg' (Zwolle 2003-2005). In dat werk is in deel 14 'Tijdens de oorlogen' een sterk ingekorte versie geplaatst.*

Onderwijs in Merkelbeek

DOOR JAC SMEETS*

In deze bijdrage wordt de ontwikkeling van het onderwijs in een dorp als Merkelbeek geschetst. Onderwijs werd in het verleden ook belangrijk gevonden. Lang voor invoering van de leerplicht werd er al les gegeven aan de dorpsjeugd. Tot op heden is er nog steeds een basisschool voor de kinderen van Merkelbeek in gebruik.

Vroeger bestond er geen leerplicht en onderwijs werd gegeven van Sint Andries [30 november] tot in mei. De kinderen moesten immers in de zomer meewerken op het land. Het onderwijs werd gegeven door de koster en hij gaf meestal les in zijn eigen woning.

De oudste vermelding van enige vorm van onderwijs is te vinden in het verslag van de kerkvisitatie op 5 mei 1669 opgemaakt door de Roermondse vicaris-capitularis Jacobus van den Oever, dat vermeldt: '[...] *Schola est non fundata. Sed scholam latinam ad tempus assumpsit D. Godfrides Wernerus Snijder, primissarius in Amsternaeth*[...]'. De Latijnse school werd dus tijdelijk waargenomen door vroegmislezer Snijder.¹

In die tijd was Renerus Engelen koster in Merkelbeek. In zijn ambt als koster werd hij geholpen door zijn zoon Paul die op 26 oktober 1669 overleed. Renerus overleed op 11 april 1670 te Merkelbeek. De Latijnse school komt in de visitaties van 1722 en 1760 niet meer voor. Wel worden in de verslagen over die jaren genoemd als koster-schoolmeester [custos et ludimagister] respectievelijk Daniël Selis en Augustinus Celysse.

Zoals te begrijpen valt, werd het onderwijs voornamelijk in de winter gegeven. De kinderen moesten daarom hout en turf mee naar school nemen. De vrouw van de onderwijzer kookte haar potje op het schoolvuur.² Kinderen uit gezinnen welke van de armenrente

leefden kregen gratis les. Toezicht op het onderwijs was een tak van de pastoor. Deze zag er tevens op toe dat de levenswandel van de onderwijzer voorbeeldig was.

Het gebeurde ook wel eens dat kinderen van buiten het dorp in Merkelbeek naar school kwamen. Bekend is dat in 1768 verschillende oudere kinderen van Jabeek naar de school van Merkelbeek kwamen. In de gemeenschap van Jabeek en Etzenrade was er een meningsverschil ontstaan omtrent de kwaliteit van de koster/onderwijzer Joannes Mathias Keulen, die zelf nauwelijks kon schrijven.

In die tijd bedroeg de bijdrage aan de onderwijzer in Merkelbeek een blaumuser of 3 Aker mark [ongeveer 5 eurocent] per maand. Daarnaast gaven de meeste gezinnen nog jaarlijks een brood, een gaaf tarwe of een kop rogge.

F. Page, die van 1797 tot 1834 pastoor van Limbricht was, had grote belangstelling voor het onderwijs en werd benoemd tot inspecteur van het onderwijs in het district waartoe ook Merkelbeek behoorde. Twee maal per jaar bezocht hij de hem toegewezen scholen en maakte van zijn bevindingen rapport op, welke nog te vinden zijn in het Rijksarchief. Naar aanleiding van een bezoek op 24 april 1832 aan de 'bijzondere gemeenteschool van Merkelbeek' schreef hij dat de toenmalige schoolmeester, de 56-jarige Jan Adam Jansen die tevens koster was, een persoon was met

een gezond oordeel en bezielde was met de wil om de maatschappij te helpen.

De school bevond zich toen nog in een grote kamer van de pastorie. Meester Jansen gaf les in lezen, schrijven, rekenen, verstands-oefeningen in de Nederlands-Duitse taal en de beginselen van de geschied-, natuur- en aardrijkskunde. Het schoolgeld was bepaald op 40 cent per maand voor een kind dat kon schrijven en 26 cent per maand voor een kind dat nog niet kon schrijven. Dit waren de enige inkomsten van de meester. In Merkelbeek, welk toen 570 inwoners telde, gingen 's winters ongeveer 40 kinderen naar school en 's zomers nog slechts 15 tot 20 kinderen.

In het streven van het gemeentebestuur om meer centraal in de gemeente ook het onderwijs te laten plaatsvinden werd in 1860 gelijktijdig en naast het nieuwe gemeentehuis een gemeenteschool met schoolwoning gebouwd.

In die tijd was Hendrik Joseph Douven koster en onderwijzer. Hij werd in 1870 eervol ontslagen en overleed op 15 april 1878 te Merkelbeek.

Hij is de laatste koster die tevens onderwijzer was. Na zijn ontslag werd de onderwijzer voor deze openbare school door de gemeente benoemd en beloond.

In 1900 werd in Nederland de leerplicht ingevoerd, hetgeen betekende dat ieder kind ouder dan zes jaar en acht maanden het gehele jaar naar school moest. Om toch in de oogsttijd enigszins aan de oude gewoonte tegemoet te komen konden de kinderen voor de [aardappel]oogst maximaal zes weken vakantie krijgen.

Op de eerste bladzijde in het notulenboek van de parochiale schoolvereniging in Merkelbeek omschreef pastoor Keybets dat begin 1916 de toenmalige schoolopziener Houts burgemeester Pijs verzocht om een nieuwe school. De bestaande voldeed niet meer aan de eisen van de tijd.

Bovendien kwam vanuit het bisdom het verzoek aan de pastoor zich in te zetten om te

komen tot een RK Bijzondere School. Dit verzoek was ingegeven door de opkomende mijn-industrie waardoor veel arbeidskrachten van buiten kwamen met al hun maatschappelijke opvattingen. Door het inrichten van een RK Bijzonder School kon daartegen weerstand worden geboden, zo dacht men in die tijd.

Dus legde pastoor Keybets op 28 januari 1916 het schoolprobleem van Merkelbeek voor aan de bisschop. Deze stemde ermee in en op 15 februari werd door het kerkbestuur besloten een nieuwe bijzondere school te bouwen. Op 14 april werden de statuten van het schoolbestuur koninklijk goedgekeurd, waarbij werd bepaald dat 5 maart 1916 als oprichtingsdatum zou gelden. De leden van het schoolbestuur waren de leden van het kerkbestuur, met als voorzitter de pastoor.

De twee architecten Bartels en Seelen werden uitgenodigd een ontwerp te maken en op 15 mei lichtten zij in een vergadering hun ontwerpen toe. Na de vergadering werd de opdracht voor het bouwen van de school verstrekt aan architect Seelen uit Heerlen.

Op 25 september vond de aanbesteding plaats in het café van koster Offermans. Er hadden zes aannemers ingeschreven met als laagste inschrijver aannemer Soons uit Merkelbeek. Hij had ingeschreven met een bedrag van 20.126 gulden voor de school en 6.170 gulden voor het schoolhuis. In oktober werd een aanvang gemaakt met het in gereedheid brengen van het terrein en op 10 december 1916 werd de eerste steen gelegd.

De oplevering was vastgesteld op juni 1917, maar door het slechte winterweer was de bouw pas eind juli klaar. Op plechtige wijze werd de school op 29 juli 1917 door mgr. Mannens ingezegend. Bij deze plechtigheid ontbrak niet alleen de fanfare, maar eveneens een gedeelte van het gemeentebestuur. Dit was het gevolg van het besluit van het schoolbestuur dat niet de heer Van de Berg, hoofdonderwijzer van de openbare school en directeur van de fanfare Sint Joseph, maar de heer Vromen tot hoofdonderwijzer was benoemd.

Uit dankbaarheid aangeboden aan den Z. E. Heer PASTOOR H. J. KEVILTS.
Stichter der R. K. School St. Joseph te Merkelbeek.

Ter gelegenheid van het bouwen van de nieuwe bijzondere lagere school werd deze kaart uitgegeven.
foto: eigen collectie auteur

De heer Vromen was bij zijn benoeming in Merkelbeek tweede hoofd aan de school te Schinveld.

Na een hoogmis in de kerk begonnen op 1 augustus 1917 72 leerlingen aan een nieuw schooljaar op de 'RK Bysondere School Sint Joseph'. Het aantal leerlingen liep tot 23 augustus op tot 93 kinderen. Op de openbare school zaten toen nog 10 kinderen. Deze openbare school heeft nog enige jaren gefunctioneerd, maar is uiteindelijk, vermoedelijk door gebrek aan leerlingen, opgehouden te bestaan. Hoe een en ander precies is gelopen en wanneer de school exact is opgehouden te bestaan is niet meer te achterhalen.

De bijdragen van de ouders aan het onderwijs voor hun kinderen werd maandelijks opgehaald en bedroeg voor het eerste kind 60 cent, voor het tweede kind 45 cent, voor het derde kind 30 cent en voor de overige kinderen was het onderwijs gratis.

De bijzondere school had, evenals de woningen in die tijd, geen enkel comfort. Ver-

warming gebeurde door grote kachels in iedere klas en de toiletten bevonden zich, in de vorm van een droogcloset, dus zonder spoeling, buiten op de speelplaats. In 1920 kwam eerst elektriciteit in het dorp en dus ook in de woningen en op school. Water kwam in 1930 in de vorm van een enkele kraan midden voor de school op de speelplaats.

In het nieuwe klooster aan de Wilmenweg, welk in december 1926 in gebruik werd genomen, hadden de zusters Oblaten ook een kleuterschool ondergebracht. Deze RK Bewaarschool werd door zusters geleid.

Hoofdonderwijzer Vromen, 'Meister Vromen' zoals de mensen hem nog steeds in herinnering hebben, heeft in de lange tijd die hij in Merkelbeek doorbracht niet alleen veel gedaan voor de school, maar ook voor de hele gemeenschap van Merkelbeek. Hij gaf cursussen en stimuleerde allerlei activiteiten tot verrijking van de gemeenschap. Hierbij ging zijn aandacht vooral uit naar het behoud van

de eigen cultuur en het ontwikkelen van een goede landbouw.

Willem Joseph Vromen was geboren op 27 april 1887 te Doenrade als zoon van Mathijs Vromen en Anna Lenssen. Willem Joseph huwde op 2 juni 1915 te Brunssum met Anna Hubertina Josephina Huntjens, geboren op 20 juni 1890 te Gulpen als dochter van Frans Willem Huntjens en Maria Ida Laeven.

In 1943 was er naast de kleuterschool en de bijzondere lagere school nog een 'RK Bijzondere School voor het voortgezet lager onderwijs'. Deze was gevestigd in twee lokalen, gebouwd achter het uit 1917 daterende schoolgebouw. Dit onderwijs heeft, als gevolg van te weinig leerlingen, slechts enkele jaren bestaan. Gelijktijdig met deze uitbreiding werden alle klaslokalen voorzien van een vaste wastafel.

Door het vrijkomen van lesruimten werd vervolgens in 1948 hierin een 'Lagere Landbouwschool', een initiatief van meester Vromen, gevestigd. Dit heeft eveneens wegens gebrek aan voldoende leerlingen slechts enkele jaren geduurd. De Lagere Landbouwschool is toen verhuisd naar Schinnen en de vrijgekomen ruimten werden gebruikt voor het onderbrengen van de kleuterschool die bij de zusters Oblaten was gevestigd.

Na dertig jaar het onderwijs in Merkelbeek te hebben vormgegeven werd meester Vromen per 1 september 1947 eervol ontslagen.

Na zijn ontslag als hoofdonderwijzer ging Willem Joseph Vromen zijn liefhebberij nog verder uitbouwen en bleef tot zijn dood, op 26 februari 1972 te Brunssum, actief bezig met de Limburgse Cultuur. Hij schreef meerdere boeken en brochures, en zelfs toneelstukjes, over het Limburgse dialect en de Limburgse cultuur. Het bekendste is zijn boekje 'Ernst en Humor in het Limburgse boerenleven' uit 1948. Hij hield vele lezingen over dit onderwerp en had van 1948 tot 1958 zelfs een eigen rubriek bij de Regionale Omroep Zuid.

Het geringe bouwen van nieuwe woningen in

Merkelbeek in de periode 1945 tot 1951 had ook zijn weerslag op het aantal leerlingen op de lager school. Waren er in 1947 nog ongeveer 200 leerlingen, in 1953 waren dat nog slechts 140.

De schoolwoning werd in 1950 gesplitst zodat hierin een conciërgewoning voor de beheerder van het inmiddels gerealiseerde Jeugdhuis kon worden ondergebracht. De toegang tot het Jeugdhuis liep immers langs de rechter zijgevel van de schoolwoning en de conciërgewoning had aan dat toegangspad zijn voordeur.

Zoals reeds opgemerkt was de toiletvoorziening voor de schooljeugd buiten op het schoolplein. In 1959 gaf het schoolbestuur opdracht aan architect Smeets uit Douvergenhout om plannen uit te werken waarmee deze voorziening binnen het schoolgebouw opgenomen kon worden. In 1960 werd door aannemer Smeets uit Douvergenhout de bouw ter hand genomen. Smeets was bij de aanbesteding op 12 juli 1960 de laagste van de vier inschrijvers. Gelijktijdig met het realiseren van de nieuwe toiletten werd het gehele schoolgebouw voorzien van een moderne centrale verwarming.

Reeds in 1954 ontstond binnen het schoolbestuur de wens te komen tot een aparte kleuterschool. Hiervoor werd eveneens aan architect Smeets de opdracht gegeven dit te onderzoeken en een nieuw onderkomen te ontwerpen. Deze ontwerpen hebben echter geen realisering gekregen. Toch begon uiteindelijk op 16 augustus 1967 het nieuwe schooljaar voor de kleuters in een nieuw onderkomen, gebouwd door aannemersbedrijf Jongen uit Schaesberg. Het was een modern eigentijds houten prefab gebouw waarin twee klaslokalen, een speellokaal en overige ruimten waren opgenomen.

In 1970 stelde de gemeente een raadscommissie in, welke in overleg met het schoolbestuur en de inspectie zou onderzoeken hoe de bestaande school aan te passen aan de huidige eisen van het onderwijs. Na verschillende

jaren studie over het wat en, in het bijzonder, het hoe van deze aanpassingen, resulteerde dit in de voorbereiding van plannen voor de bouw van een nieuwe school. Deze nieuwbouw zou moeten worden gerealiseerd vóór de bestaande school en tevens zouden hierdoor de schoolwoning en de tennisbaan verdwijnen. Opdracht voor het maken van deze plannen werd door het schoolbestuur in 1971 wederom gegeven aan architect Smeets uit Douvergenhout. Tevens werd het schoolbestuur gewijzigd in Katholieke Schoolstichting Merkelbeek. Niet meer de leden van het kerkbestuur vormden het bestuur, maar personen uit de gemeenschap van Merkelbeek. Door wettelijke veranderingen werd ook niet meer gesproken over een lagere school, maar over een basisschool.

Eind 1974 waren de plannen zover afgerond dat de uitwerking voor de bouw kon beginnen. Aannemersbedrijf Graus BV uit Brunsum werd uitgenodigd aan de bouwkosten te gaan tellen en op 20 augustus 1975 werd de opdracht verleend en met de uitvoering gestart.

Een van de onderdelen van de bouw was het voorzichtig verwijderden van de eerste steen uit de oude school. Het was de bedoeling dat deze eerste steen zou worden geplaatst in de nieuwe basisschool, daar de oude school zou worden afgebroken. Bij het uit de muur nemen van die eerste steen ontdekten dat er in de holte van de steen een oorkonde was gelegd in een afgesloten loden kader. Dit document was getekend door de personen die aan de totstandkoming van de school hadden bijgedragen en diverse nota-

belen. Deze vondst bracht de bouwcommissie ertoe bij het opnieuw aanbrengen van deze steen aan het gevonden document een nieuw document toe te voegen met wederom de handtekeningen van de betrokkenen bij de totstandkoming van de basisschool. Deze steen werd met enig feestelijk ceremonieel aangebracht op vrijdag 16 januari 1976 en tijdens de 'meiviering' opnieuw geplaatst.

De nieuwe basisschool werd op 16 september 1976 opgeleverd en op 8 oktober werd het gebouw op feestelijke wijze in gebruik genomen.

De tijd ontwikkelde zich verder. De onderhoudskosten van de kleuterschool begonnen van dien aard te worden dat gedacht moest worden over een nieuw onderkomen. Bovendien was het landelijk al meer en meer gebruikelijk dat kinderen van vier tot twaalf jaar naar de basisschool. Dit bracht het schoolbestuur er in 1987 toe aan architect Smeets een opdracht te verlenen de basisschool uit te breiden met een speellokaal voor de jongste groep scholieren.

Na gereedkomen van het ontwerp en benaderen van diverse aannemers kon in februari 1988 door bouwbedrijf Moonen-Lückers BV uit Hoensbroek met de bouw begonnen worden. De uitbreiding werd op 2 juni opgeleverd waardoor de school de nieuwe ruimten in het schooljaar 1988/89 in gebruik kon nemen. Merkelbeek beschikt vanaf die tijd over een volwaardige basisschool.

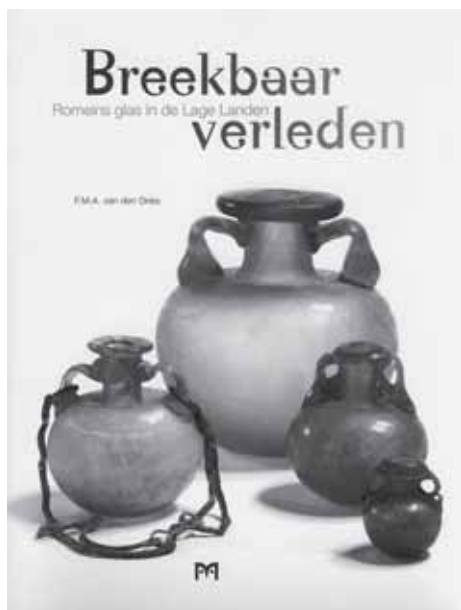
* *Jac Smeets is architect en secretaris van Het Land van Herle en secretaris kring Parkstad Limburg van het LGOG.*

Noten

1. J. HABETS, *Geschiedenis van het oude bisdom Roermond*, deel 3 [Roermond, 1892] 335 e.v. [visitatieverslagen], 548.
2. J.W.M. DOUVEN, *De geschiedenis van het geslacht Douven uit de Douve Douvergenhout-Merkelbeek* [Oirsbeek, 1999] 440; en eigen archivalia.

Recensies en signalementen

DOOR D. HABETS, A. JACOBS, M. OFFEMANS EN I. SENDEN

72

Breekbaar verleden Romeins glas in de Lage Landen

Door F.M.A. van der Dries, 144 blz. Uitgeverij Matrijs, 2007. Uitgave i.s.m. Limburgs Museum, ISBN: 978-90-5345-326-1, prijs: €19,95

Glas wordt sinds de Romeinse tijd d.m.v. glasblazen gebruikt. De glasblaaskunst zorgde voor een enorme toename in het dagelijks gebruik van glas. In dit boek beschrijft de auteur achtereenvolgens de vondstcomplexen in de Lage Landen, de ontstaansgeschiedenis van glas en de productietechnieken van verschillende soorten glas. Daarnaast komen ook de handel, de ontwikkeling van vormen en het gebruik aan bod. Als laatste worden experimenten met het maken van glas vol-

gens Romeins gebruik beschreven. Dit geheel wordt kleurrijk geïllustreerd met mooie afbeeldingen. Alles wat je over Romeins glas wilt weten, is in dit boek beschreven.

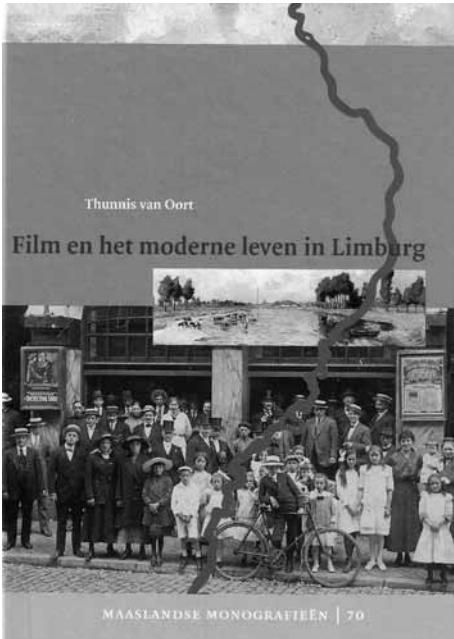
Diane Habets

Film en het moderne leven in Limburg; het bioscoopwezen tussen commercie en katholieke cultuurpolitiek [1909-1929]

Door Thunnis van Oort. Maastrandse Monografieën 70 [Hilversum, Verloren, 2007]. Proefschrift Universiteit Utrecht, 224 blz., geïll., ISBN 978-90-8704-019-2, € 22,50.

Thunnis van Oort was voor zijn onderzoek naar de Limburgse bioscoopgeschiedenis regelmatig te vinden in de studiezalen van de Limburgse archiefdiensten. Hij dook in kranten en archieven en interviewde bioscoophouders van weleer [of nazaten ervan] om de vroege bioscoopgeschiedenis boven water te tillen. Hij promoveerde in december vorig jaar aan de Universiteit Utrecht op het proefschrift met bovenstaande titel.

Het begin van de onderzochte periode duidt de totstandkoming van de eerste permanente bioscoopvestiging [Venlo], de einddatum markeert de oplossing van het bioscoopconflict tussen de bioscoopbedrijven en de katholieke filmkeuring. Wat de filmkeuring betreft speelde Limburg een specifieke rol in de Nederlandse bioscoopgeschiedenis. Want de aanleiding voor de oprichting van de Nederlandse bioscoopbond voor ondernemers in het bioscoopbedrijf was een noodkreet van een bioscoopexploitant in Maastricht in 1918. Van Oort beschrijft de ontwikkeling van het bioscoopbedrijf in de beginjaren van de 20ste eeuw in

cultuurhistorisch perspectief tegen de achtergrond van modernisering en verzuiling, iets wat nog niet eerder is gebeurd. 'De bioscoop belichaamde gedurende de jaren tien en twintig de meest spectaculaire modernisering van de vrijetijdsbesteding in Limburg', aldus Van Oort [p. 44]. Antwoord wordt gegeven op de vraag hoe de bioscoopexploitanten het filmvermaak aan de man brachten in de doorgaans katholieke omgeving. De auteur levert een boeiend en leesbare geschiedenis van deze bewogen geschiedenis. Mede wordt dit ingegeven door de grote verschillen per regio in de acceptatie en regulering, zeker als de mijnstreek met veel allochtone bevolking wordt vergeleken met een stad als Venlo of Maastricht. Op verschillende fronten is de bioscoop fel bestreden. De katholieke geestelijkheid vreesde zedenverwildering, de bioscoophouders hekelden de vermakelijkheidsbelasting en regelmatig waren er akkefietjes met de Bond van Caf ehouders. In de hoofdstukindeling na de inleiding komen deze akkefietjes, maar ook de economische ontwikkeling van de bedrijfjes al naar voren: 'Limburgs

vermaak tussen commercie en controle'; Een hulpkreet uit het Zuiden. Bioscopen en verenigingsleven in Maastricht; De schapen en de bokken: de Venlose bioscoopoorlog; Leven en laten leven in de mijnstreek; Van kunsttempel naar filmpaleis: een nieuwe generatie bioscopen; Bernard de Wolf en de katholieke filmkeuring; Katholieke nakeuring: de bioscoopoorlog van 1929; Tussen stad en land. Schaalvergroting in het Limburgse bioscoopbedrijf. Kortom de spanning tussen [acceptatie van de] film en de Limburgse cultuur en geestelijkheid is van begin tot eind voelbaar. Een aanrader dus deze studie, die vraagt om navolging in andere provincies en opvolgende periodes.

R. Braad

Stichting 'historische en heemkundige studies' in en rond het Geuldal: Jaarboek 2007

Uitgave: Stichting 'historische en heemkundige studies' in en rond het Geuldal. Uitgavejaar: 2007
Aantal blz: 296. ISBN: 90-74428-17-0. Prijs € 35,00

Vanaf 1991 geeft deze stichting ieder jaar een jaarboek uit. In het jaarboek 2007 zijn een viertal artikelen opgenomen over uiteenlopende onderwerpen.

Tessa de Groot gaat in op het Romeinse villalandschap van Zuid-Limburg. Een aantal van deze villaterreinen zijn als archeologisch monument geregistreerd. Er volgt een verslag van het herwaarderen van deze terreinen in het kader van het actualiseren van het monumentenregister dat geillustreerd is met oude en nieuwe opgravingstekeningen

Jan Schurgers beschrijft de bouwactiviteiten van bouwkundige Jos Luijten in Valkenburg in de periode 1900-1940.

Het lijvige artikel van pater Augustinus van Berkum o.b.s. is een bijgewerkte versie van zijn universitaire scriptie over een conflict in het kerspel Meerssen. Aan de hand van een oorkonde uit 1197 waarin de uitspraak over dit conflict beschreven staat, wordt de ge-

schiedenis van proosdij Meerssen beschreven. Als bijlage is een lijst met oorkonden en bescheiden die betrekking hebben op de proosdij van Meerssen bijgevoegd.

Het laatste artikel, geschreven door Ignaz Matthey, behandelt de carrière van jonkheer Binkhorst van der Binkhorst, met name zijn periode als burgemeester van Meerssen. Tussen 1843 en 1846 was deze geboren Amsterdammer als burgervader van Meerssen betrokken bij meerdere conflicten.

Diane Habets

Royal: De fascinerende geschiedenis van stoomcarrousel tot Heerlens mooiste bioscoop

Prijs € 19,90 [nu tijdelijk € 15,95 bij voorintekening]. Aantal blz: 198. Uitgave: Historische Reeks Parkstad Limburg, 7. Uitgavejaar: 2008

Het Royal Theater in Heerlen bestaat 70 jaar. Voor deze gelegenheid heeft Ivo Senden gedurende vier jaar onderzoek verricht naar de geschiedenis van Heerlens mooiste bios-

coop. Een geschiedenis die terug voert naar de negentiende eeuw, toen de Roermondse familie Van Bergen naam maakte op de kermis. U maakt kennis met de uitvinding en ontwikkeling van de film, de opkomst van de reizende bioscopen en de eerste bioscooptheaters in het Heerlen van 100 jaar geleden. De familie Van Bergen, in het bijzonder Max van Bergen, vormt de rode draad in dit zeer gedetailleerde boek.

Lees hoe de Heerlense bioscopen zich ontwikkelen, temidden van de diverse filmkeuringen, culturele en politieke belangen en wat dit betekende voor het Heerlens publiek. Een hevige concurrentiestrijd tussen de Van Bergens en de Hirschbergs vormde de aanleiding tot de bouw van Royal, ook wel Het Tuschinki van het Zuiden genoemd. Alle aspecten van de spectaculaire bouw in 100 dagen komen aan bod, alsook de onvergetelijke openingsavond in januari 1938. Voorts wordt uitgebreid gekeken naar de rol van Royal in het verzet gedurende de oorlogsjaren, de wereldsterren en politiek leiders die het podium be-

traden en de technische vernieuwingen in de jaren vijftig en zestig, maar ook de terugval tijdens de moeilijke jaren zeventig. Geïllustreerd met circa 200 – veelal unieke – foto's en afbeeldingen is voor het eerst de complete geschiedenis van dit markante Peutz monument vastgelegd, op basis van bijzonder archiefmateriaal, vergezeld door de persoonlijke verhalen en anekdotes van de familie Van Bergen en hun [oud-]werknemers.

Nadat auteur Ivo Senden in februari al een lezing over dit onderwerp gaf en L1 en TV Limburg aandacht besteedden aan het boek, wordt *Royal: De fascinerende geschiedenis van stoomcarroussel tot Heerlens mooiste bioscoop* deze zomer gepubliceerd als onderdeel van Rijckheys Historische Reeks Parkstad en krijgt een verkoopprijs van € 19,90. U kunt nu nog voorintekenen via de bijgesloten antwoordkaart of via e-mail: royalboek@gmail.com. Bij voorintekening krijgt u 20% korting en betaalt u slechts € 15,95. Voor inhoudelijke vragen mag u contact opnemen met de auteur: ivosenden@home.nl.

Ruzie om de vuursteenmijn

Prijs € 14,90. ISBN: 90-78407-25-6.

Aantal blz: 34. Uitgave: TIC. Uitgavejaar: 2008

Ruzie om de vuursteenmijn is een combinatie van een prentenboek en een geschiedenisroman voor kinderen. Jacques Vriens is een ervaringsdeskundige op het gebied van de levingswereld van een kind, of dit nu in de tegenwoordige tijd is, of 5000 jaar geleden. Hij heeft in het verleden dan ook al meermaals met succes jeugdige lezers weten te fascineren voor de wereld van het verleden.

Twee kinderen, Fjor en Gente, spelen de hoofdrol in een conflict om een vuursteenmijn, tussen rivaliserende stammen. De tekst is op bijzondere wijze geïllustreerd door Mark Janssen en voorzien van achtergrondkleuren. De plaatsen waar het verhaal zich afspeelt zijn bepalend voor de kleuren in het boek, zoals geel/groen bij bos en rivier, donkerbruin in

een hut en zwart in de mijn. Door deze buitengewone keuze van kleur, illustraties en verhaaltechniek is het boek zeer geschikt om in elke klas van de basisschool te gebruiken. Ook geeft het een realistische kijk in de prehistorie zonder de extremen maar met een verhaal dat, in een andere context, nu nog steeds van toepassing is.

Melanie Offermans

Limburg verbeeld

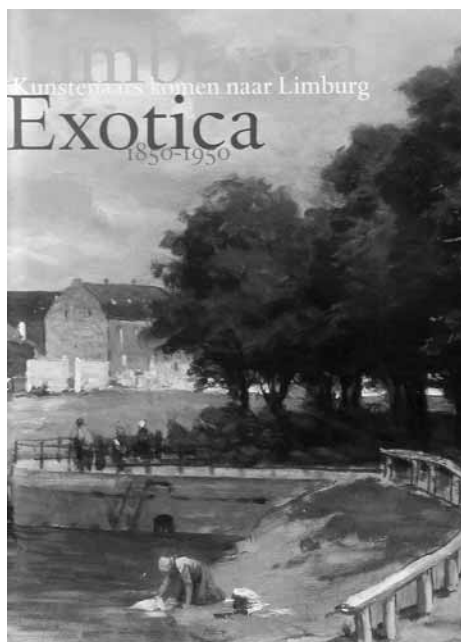
Karin Daamen-Heeskens, *Limburgia exotica*.

Kunstenaars komen naar Limburg 1850-1950

[Venlo, Limburg Museum, 2007]

ISBN 978-90-73363-18-2.

Van 1 december 2007 tot en met 10 februari j.l. was in het Limburgs Museum te Venlo de tentoonstelling 'Limburgia Exotica' te zien. Er werden schilderijen getoond van beeldend kunstenaars die tussen 1850 en 1950 naar Limburg trokken om werk te zoeken in een van de ateliers voor religieuze kunst of om zich te laten inspireren door landschap, architectuur, volk en gebruiken [processies, schuttersfeesten, carnaval] van de meest on-Nederlandse provincie. De tentoongestelde werken zijn inmiddels terug in de depots of bij hun eige-

naars, maar zij zijn ook beschreven in de catalogus *Limburgia exotica. Kunstenaars komen naar Limburg 1850-1950*. Na een inleidend gedeelte waarin de cultuurhistorische context wordt toegelicht, worden per regio – Noord-, Midden- en Zuid-Limburg – de schilderijen en hun makers beschreven. De meeste aantrekkingskracht had het pittoreske Zuid-Limburg met Maastricht en het Geuldal als uitschieters. Stads- en dorpsgezichten en landschappen zijn ruim vertegenwoordigd. Kunstenaars, zoals Aart de Neef en Herman Heyenbrock, lieten zich juist inspireren door de mijnindustrie.

De moderne kunst is eveneens vertegenwoordigd, onder meer met werken van Aad de Haas. De fraai vormgegeven en informatieve catalogus is in full-colour uitgegeven, waardoor de schilderijen alle goed tot hun recht komen.

Antoine Jacobs